

Het verschil maken met inspiratie naar daadkracht

*Verslag van het Christelijk-Sociaal Congres,
25 augustus 2006 te Doorn*

Stichting Christelijk-Sociaal Congres

Het verschil maken; met inspiratie naar daadkracht

*Verslag van de conferentie van het Christelijk-Sociaal Congres,
25 augustus 2006 te Doorn*

redactie:

Corien Lambregtse

Wim Oolbekkink

De congrescommissie bestond uit:

Jet Weigand, *Ouders & Co*

Henk Baars, *Stek*

Arie Kars, *Reliëf*

Henk Strietman, *Besturenraad Bve*

Hein Pieper, *VKMO*

Huib Klamer, *VNO-NCW*

Herman Kaiser, *Stichting CSC*

Wim Oolbekkink (secretaris), *Stichting CSC*

2007 Stichting Christelijk-Sociaal Congres

Alle rechten voorbehouden. Niets uit deze uitgave mag worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaargemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch, door fotocopieën, opnamen, of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever

Omslag, typografie & beeldbewerking: Hans Groen, Vancouver, Canada

Gezet uit de Octone (tekst) en de Scene (koppen)

Fotografie: Hans Lebbe

Druk: Ridderprint, Ridderkerk

Woord vooraf

Veel deelnemers aan het congres 2006 gaven positieve reacties. Het concept van de netwerkbijeenkomst beek erg te worden gewaardeerd, het aantal deelnemers groeide en nam ook toe in diversiteit. Het congres 2006 stond daarmee in de lijn die de achterliggende periode is ingezet. Van een jaarlijks congres naar de dynamiek van een beweging.

In CSC-bijeenkomsten van de afgelopen jaren kwam naar voren dat er al heel veel gebeurt in het kader van christelijk sociaal handelen. Het signaal kwam naar boven dat we onze schroom van ons af moeten werpen.

Om die reden is gekozen voor het thema "het verschil maken; met inspiratie naar daadkracht." Een congres dat staat in het teken van de Rotterdamse daadkracht. Het is niet voldoende om te roepen dat er meer ruimte voor bezieling en identiteit moet komen. Christelijk-sociale organisaties moeten hiermee zelf concreet aan de slag. De handen moeten uit de mouwen. In de bestuurskamers, op de werkvloer en in alle lagen die daar tussen zitten. Initiatieven die als een mosterdzaadje begonnen groeiden uit tot bergen. Daarvan kunt u lezen in dit congresverslag.

De Missie van Doorn vormde het sluitstuk van het congres en tevens de opmaat naar het komende congres en de overige activiteiten van stichting CSC. Met daadkracht, betrokkenheid en bewogenheid.

De meer kritische geluiden over het congres 2006 hadden vooral betrekking op deze Missie.

- » Is de Missie niet te eenzijdig?
- » Is de tekst niet te somber?
- » Laten we lessen trekken uit het verleden (zie congres *Getto's en Pleinen* uit 2000)
- » Is er wel voldoende draagvlak om de Missie uit te voeren.

Naar aanleiding van deze reacties en gesprekken in bestuur en stafberaad is de opmaat voor 2007 al direct na het congres gegeven

De opdracht waar wij voor staan is met realisme en bevlogenheid concrete invulling te geven aan ons christelijk sociaal denken en handelen.

Bestuur *Stichting Christelijk Sociaal congres*

Inhoud

Woord vooraf	iii
Kauwen en herkauwen	1
<i>Tafelspeech voor het Christelijk Sociaal Congres, mevrouw A.M.A. van Ardenne-van der Hoeven, Minister voor Ontwikkelingssamenwerking</i>	
Adriaan Borstprijz 2006	4
Oecumenische Viering	5
<i>voorganger Wim Verschuren cmm</i>	
Het verschil maken	11
Een gesprek tussen Henk Strietman en Marco Pastors over religie als drijfveer voor daadkracht	16
Wij maken het verschil	21
<i>Ruud Lubbers</i>	
Interview Ruud Lubbers door Tijs van den Brink	30
Missie van Doorn	35
Deelnemers	37

Sprekers en presentators:

Ruud Lubbers, betrokken bij het Earth charter initiatief

Agnes van Ardenne minister voor Ontwikkelingssamenwerking

Marco Pastors, voormalig wethouder in Rotterdam, nu gemeenteraadslid en oprichter en lijsttrekker van EénNL.

Wim Verschuren, frater van Tilburg en betrokken bij de beweging van Barmhartigheid

Herman Kaiser, Voorzitter Stichting CSC

Tijs van den Brink, presentator van verschillende radio en TV programma's van EO en NOS

Netwerken vooraf aan het congres

Kauwen en herkauwen

Tafelspeech voor het Christelijk Sociaal Congres, mevrouw A.M.A. van Ardenne-van der Hoeven, Minister voor Ontwikkelingssamenwerking

Mag ik beginnen met u van harte te feliciteren. U behoort vandaag nog tot de steeds kleiner wordende groep van Nederlanders die aan tafel gaat, aan tafel zit – zelfs een gedekte tafel – voor het diner. Er is vandaag voor u gekookt. Zo te zien een meergangendiner met een goed glas wijn of water.

Geen fast food, geen kop soep met een boterham of een of andere snack, maar een voedzame maaltijd. Het aantal Nederlanders dat thuis nog met elkaar aan een gedekte tafel zit voor een voedzame maaltijd neemt in rap tempo af. Geen tijd, wel voor andere dingen, niet voor de dagelijkse gezamenlijke maaltijd. De snelle hap is in, niet zelden wordt het bord op de knieën voor de televisie leeggegeten. Een broodje onderweg bij het tankstation voldoet soms ook al.

“Kauwen, goed kauwen,” zei mijn moeder altijd als wij ’s avonds met zijn achten aan tafel zaten. “Dat is goed voor je spijsvertering. Neem er de tijd voor, proef wat ik voor jullie gekookt heb.” En dat deden wij: Kauwen, goed kauwen. En je wist als kind: op het ene moet je langer kauwen dan het andere. Er is nu eenmaal makkelijk en minder makkelijk te verteren kost. Ik moest daaraan denken toen ik afgelopen zondag de informatie las over dit Christelijk Sociaal Congres. Wij hadden ’s-morgens in onze parochiegemeenschap van de kathedrale kerk in Rotterdam een deel van hoofdstuk 6

van het Johannes evangelie gelezen. Dat deel waarin Jezus tot een menigte van mensen zegt: “Ik ben het levende brood, dat uit de hemel is neergedaald. Wie mijn vlees eet en mijn bloed drinkt, blijft in Mij en Ik in hem,” waarop die menigte terstond in een heftige discussie belandde, een soort spoeddebat. Maar wel met een open vraagstelling: “Hoe kan Hij ons zijn eigen vlees te eten geven?” Het werd een lange discussie. Het was ook niet zulke eenvoudige kost die de man uit Nazareth voorzette. Dus er werd gekauwd en herkauwd. Door de hele Bijbel heen zie je dit beeld: de woorden van Jezus, profeten en anderen worden gewikt en gewogen, overdacht, besproken en doorgesproken.

Kauwen en herkauwen, zo begrijp ik uw uitnodiging voor dit congres – waarvoor dank – behoren tot het kernmandaat van het Christelijk Sociaal Congres. Weg van de hypes, weg van de waan van de dag. Wij kunnen de globalisering niet stopzetten. Wij kunnen wel de tijd nemen. Geen quick-fixes voor de aloude en o zo hardnekkige problemen van sociaal onrecht van sociale ongelijkheid. Maar bezinning, luisteren en de tijd nemen. Kauwen en herkauwen. Ik vind daarom de titel van het Congres iets te doenerig: Het verschil maken: met inspiratie naar daadkracht. Pas op dat u niet te snel gaat, u zich opgejaagd voelt om iets te doen en te grote happen en stappen neemt. Bewegen is goed voor het Christelijk Sociaal Congres, ik zeg het de heer Paas na die vorig jaar hierover in zijn tafel speech sprak, maar met mate.

Er is nog een tweede reden waarom ik u graag wil feliciteren. U behoort definitief niet tot de 800-850 miljoen (volgens de VN) wereldburgers die helemaal géén gedekte tafel hebben en bovendien vanavond evenals gisteren en morgen met een lege maag gaan slapen. De sociale kwestie beperkt zich niet tot Nederland en Europa, maar is een wereldwijde aangelegenheid. De voortsnellende globalisering verbreedt de kloof tussen rijke en arme landen, en veroorzaakt grotere inkomensverschillen tussen rijken en armen, met als gevolg onbeheersbare emigratiestromen en als uitwas mensenhandel en smokkel. De beelden van verdrinken en gestrande vluchtelingen op de stranden van Italië, Spanje en Malta laten mij niet onberoerd. Het gaat inmiddels om vele duizenden per jaar en de stroom neemt niet af. Het zijn veelal jongeren uit West Afrika die door de woestijn trekken en de zee oversteken naar Fort Europa op zoek naar werk en inkomen. Op de vlucht voor armoede en gebrek aan perspectief. Naar schatting overlijdt meer dan de helft op de heenreis.

Vanuit Mexico proberen eveneens talloze kansarmen over de Mexicaanse Muur heen te komen op zoek naar een betere toekomst in de VS. Die toekomst is er niet. Het merendeel wordt teruggestuurd of verdwijnt in de illegaliteit. Dit betekent het criminele circuit, de prostitutie, uitbuiting of lang en gevaarlijk werk voor een geringe beloning. Dit is geen fantasie maar rauwe werkelijkheid. Wie herinnert zich niet de berichten van tientallen illegale Chinezen die verdrinken aan de Engelse kust bij het kokkels rapen voor een paar euro per dag. Het bedrijf dat hen in dienst nam had niet gewaarschuwd voor de snel opkomende vloed. Of het bericht deze zomer over de bevrijding van 125

Polen in Zuid Italië door de Italiaanse politie op een tomatenkwekerij. Volgens Justitie werkten de Polen als slaven 15 uur per dag tegen een hongerloon, werden geslagen en geïntimideerd.

De globalisering stopzetten, zoals onlangs een wetenschapper beweerde, helpt niet. Wij hebben baat bij een open economie, met een vrij verkeer van goederen, diensten, kapitaal en mensen. Jezelf isoleren helpt niet. Dat schreef ook Bernard Wientjes van VNO-NCW vanmorgen in *Trouw*. Ik heb zijn artikel over diversiteit op de arbeidsmarkt met instemming gelezen.

Jezelf isoleren helpt niet. Dat riep ook de Senegalese Minister Gadio op de eerste Afrikaans-Europese Ministeriële Conferentie over Migratie en Ontwikkeling in Rabat half juli dit jaar na het betoog van de Franse Minister Sarkozy over de Franse maatregelen om migratie in te dammen. Wij moeten naar een andere aanpak. Noem het de "Dutch Approach." Wij hebben daarvoor de juiste papieren. Nederland wordt internationaal als de beste armoedebestrijder erkend, niet zozeer vanwege de hoeveelheid geld die wij beschikbaar stellen, maar vooral omdat wij hulp, handel en investeringen en veiligheid combineren en Kabinetbreed de nadelige effecten van ons nationale en Europese beleid voor ontwikkelingslanden zoveel mogelijk mitigeren. Coherent beleid voeren. Wij staan dan ook als nummer 1 op de Coherentie Index 2006 van het *Centre for Global Development*, een onafhankelijk prestigieus Amerikaans instituut, dat nu voor de vierde keer met deze index komt. Er is echter geen reden tot zelfgenoegzaamheid. Het is zoals Foreign Policy schreef: "Even Dutch can do better." Migratie en ontwikkeling zijn twee zijden van dezelfde medaille. De aanpak van illegale handel en mensensmokkel door criminele netwerken is natuurlijk zaak van goede internationale samenwerking. Van mijn kant ondersteun ik ontwikkelingslanden met migratiemanagement: het opsporen van documentenfraude, grenscontrole en het justitiële apparaat.

1. Terugdringen van grotere inkomensverschillen door het bieden van banen, opleidingen en perspectief, vooral aan jongeren in ontwikkelingslanden. Goed opgeleide migranten kunnen bijdragen aan de ontwikkeling van het land van bestemming en bij terugkeer in het land van herkomst.

2. Optoppen van salarissen en betere arbeidsvoorwaarden voor essentiële beroepsgroepen om braindrain te voorkomen.

3. Het bedrijfslevenprogramma PSOM om correcte investeringen en werkgelegenheid in ontwikkelingslanden te bevorderen, wordt uitgebreid.

4. Wij gaan de komende jaren meer investeren in beurzen en stages voor studenten uit ontwikkelingslanden en in internationaalonderwijs.

5. Ik zal de SER vragen een advies uit te brengen hoe tijdelijke arbeidsmigratie met positieve effecten voor ontwikkeling kan worden bevorderd en gereguleerd. In de huidige open economie zijn wij meer dan ooit wereldwijd verbonden met elkaar. Is het elders vreedzaam en welvarend dan komt het ook hier ten goede.

Adriaan Borstprijs 2006

Aan de vooravond van het csc congres is voor de eerste maal de Adriaan Borstprijs uitgereikt aan ondernemer Leendert Bikker. De prijs is ingesteld door de stichting Adriaan Borstfonds en de stichting Christelijk Sociaal Congres en bestaat uit een bedrag van €10.000,- en een bronzen beeldje. Bikker kreeg de prijs uit handen van de voorzitter van de Adriaan Borststichting omdat hij “vernieuwend, ondernemend en geëngageerd is, juist op het raakvlak van spiritualiteit en organisatie.” Het geldbedrag schenkt Bikker aan de stichting Sonshine ten behoeve van kinderwerk in Rotterdamse achterstandswijken. Bikker is ondermeer oprichter van ZININWERK, “klooster voor zingeving” in Vught. Hij heeft zijn eigen reclamebureau en is voorzitter van de Waddenvereniging.

De Adriaan Borstprijs wordt vanaf 2006 ieder jaar uitgereikt aan iemand die zich op bijzondere wijze actief heeft betoond op het terrein van het christelijk-sociaal handelen.

De naamgever van prijs, Adriaan Borst, was een christelijk sociaal bewogen ondernemer. Hij was lange tijd voorzitter van het Verbond van Protestants-Christelijke werkgevers, een van de rechtsvoorgangers van vno-ncw. Bij zijn afscheid als voorzitter richtte hij een fonds op ter ondersteuning van projecten gericht op christelijk sociale vorming. Dit Adriaan Borstfonds verleende tot 2006 subsidies aan concrete activiteiten, veelal van bij csc aangesloten organisaties. In overleg met de Stichting csc is besloten dat de doelstelling van het fonds beter tot zijn recht komt binnen het kader van de stichting csc. Vanaf 2006 wordt deze doelstelling uitgedragen in de vorm van de Adriaan Borstprijs.

Oecumenische Viering

voorganger Wim Verschuren cmm

DE MOED OM BARMHARTIG TE ZIJN VAN UIT EEN ONVERWOESTBARE HOOP

Wie in de Schrift op zoek gaat naar barmhartigheid, wordt niet teleurgesteld. Hij vindt het wezen van de mens en nadert de bron van Gods goedheid. Barmhartigheid heeft vele facetten. Een mensenleven is te klein om haar rijkdom uit te putten... zij omvat heel Gods scheppende en herscheppende liefde.

Kees Waaijman in: Barmhartigheid in de Schrift

Diep in ons zelf dragen wij de hoop. Is ze niet daar, dan is ze nergens.

Hoop is de kunst om ergens aan te werken omdat het goed is, niet alleen omdat het kans van slagen heeft. Hopen is zeker weten dat iets zinvol is, ongeacht de afloop.

Vaclav Havel

‘Het geloof’, zegt God, ‘waar ik het meest van houdt, is de hoop.’

Charles Pégue

In *Le Porche du mystères de la deuxième Vertu* personifieert Charles Pégue de hoop als een klein, teer kind, een meisje van een jaar of acht, dat voort huppelt tussen geloof en liefde, haar twee ernstige, volwassen zusters. Geloof en liefde schrijden, bezadigd, als grote mensen. Zij dragen het zware besef van een lang verleden. Zij zijn geneigd om alles wat komen gaat te bezien in het licht van herinneringen aan vroeger: hoe het was, hoe moeilijk de weg, hoe slecht het zicht. Zonder het meisje hoop, het kleine zusje in hun midden, zou de bezadigdheid van de twee groten kunnen omslaan in pessimisme en levensmoeheid. Dat kind is onvermoeibaar. Het leeft geheel in het voren. Ongeduldig verbeidt zij wat komen gaat, het onbekende.

B. Barendse in: Zich door het leven heen denken

Ik ben de goede herder. Ik geef mijn leven voor mijn schapen. Ik heb nog andere schapen dan die uit deze hof. Ook voor hen moet ik een herder zijn: ze zullen luisteren naar mijn stem; zo wordt het één kudde en één herder.

Joh. 10, 14-16

De grootste liefde die iemand zijn vrienden kan betonen, bestaat hierin, dat hij zijn leven voor hen geeft. (...) Vrienden noem ik jullie omdat ik alles wat ik van de Vader heb vernomen, aan jullie heb meegedeeld. Niet jullie hebben mij uitgekozen, nee, ik heb jullie uitgekozen en ik heb jullie de taak gegeven erop uit te gaan en vrucht te dragen, vruchten die blijvend zijn.

Joh. 15, 13-16

Duren zal de liefde van God — Psalm 103

Ik wil Hem noemen bij zijn Naam
de heilige God, zowaar als ik leef.
Ik dank Hem uit de grond van mijn hart
en geen van zijn weldaden wil ik vergeten.
Hij is de vergeving van mijn zonden,
Hij zal mij genezen, keer op keer.
Hij roept mijn leven weg uit het graf,
omgeeft mij met goedheid en tedere liefde.
Hij maakt mijn dagen vol van geluk
en als een arend herleeft mijn jeugd.
Wat Hij beloofd heeft maakt Hij waar,
Hij neemt het op voor alle bedrukten.
Hij gaf aan Mozes zij Naam te kennen
en heel het volk heeft zijn werken gezien:
barmhartige Heer, genadige God,

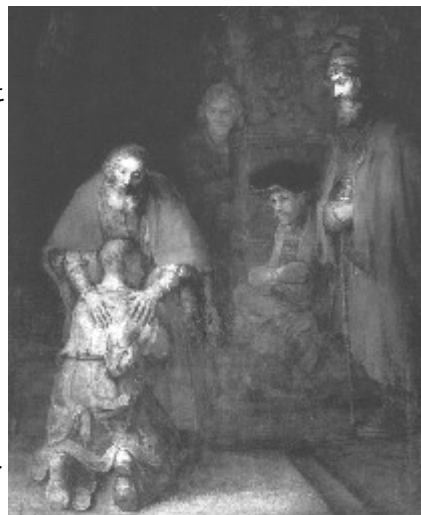
eindeloos geduldige liefde.
Ja, wat de hemel is voor de aarde,
dat is zijn liefde voor hen die geloven.
Zover als het oosten van het westen vandaan is,
zover van ons af werpt Hij al onze zonden.
Zoals een man voor zijn zonen barmhartig is,
zo is Hij voor ons een barmhartige vader,
Hij kent ons toch, Hij is niet vergeten
dat wij gemaakt zijn uit het stof van de aarde.
Mensen, – hun dagen zijn als het gras,
zij bloeien als bloemen in het open veld,
dan waait de wind, en ze zijn verdwenen
en niemand weet waar ze hebben gestaan.
Maar duren zal de liefde van God,
en Hij doet recht van geslacht op geslacht
aan allen die zijn verbond bewaren,
zijn woord behartigen en het volbrengen.
Ik wil Hem noemen bij zijn Naam,
de heilige God, zo waar als ik leef.

Een vader had twee zonen — Luc. 15, 20-31

De jongste van twee zonen eiste van zijn vader zijn deel van het vermogen. En hij ging weg van huis en thuis. Hij verbraste al zijn geld. En probeerde als varkenshoeder in leven te blijven. Toen kwam hij tot inkeer en besloot terug naar zijn vader te gaan.

Zijn vader zag hem in de verte al aankomen. Hij kreeg medelijden en rende op zijn zoon af, viel hem om de hals en kuste hem. “Vader,” zei zijn zoon tegen hem, “ik heb gezondigd tegen de hemel en tegen u, ik ben niet meer waard uw zoon genoemd te worden.” Maar de vader zei tegen zijn knechten: “Haal vlug het mooiste gewaad en trek het hem aan, doe hem een ring aan zijn vinger en geeft hem sandalen. Breng het gemeste kalf en slacht het. Laten we eten en feest vieren, want deze zoon van mij was dood en is weer tot leven gekomen, hij was verloren en is teruggevonden.” En ze begonnen feest te vieren.

De oudste zoon was op het veld. Toen hij naar huis ging en al dichtbij was, hoorde hij muziek en

gedans. Hij riep een van de knechten bij zich en vroeg wat dat te betekenen had. De knecht zei tegen hem: "Uw broer is thuis gekomen en uw vader heeft het gemeste kalf geslacht omdat hij hem gezond en wel heeft teruggekregen." Hij werd woedend en wilde niet naar binnen gaan, maar zijn vader kwam naar buiten en trachtte hem te bedaren. Hij zei tegen zijn vader: "Al jaren werk ik voor u en nooit ben ik u ongehoorzaam geweest als u mij iets opdroeg en u hebt me zelfs nooit een geitenbokje gegeven om met mijn vrienden feest te vieren. Maar nu die zoon van u is thuis gekomen, die uw vermogen heeft verkwanseld aan hoeren, hebt u voor hem het gemeste kalf geslacht." Zijn vader zei tegen hem: "Mijn jongen, jij bent altijd bij me, en alles wat van mij is, is van jou. Maar we konden toch niet anders dan feest vieren en blij zijn, want je broer was dood en is weer tot leven gekomen. Hij was verloren en is teruggevonden."

Bezinning over de parabel van de verloren zoon

De parabel over de vader met twee zonen.

Een parabel over barmhartigheid.

Vele malen door schilders verbeeld.

Door Rembrandt bijvoorbeeld. Ongetwijfeld de meest beroemde verbeelding. Vele malen becommentarieerd en gemediteerd.

Een paar jaar geleden door Henri Nouwen, in 'Eindelijk Thuis'.

Het is zijn geestelijk testament geworden.

Een vader had twee zonen.

De jongste eiste zijn erfdeel op nog voor zijn vader dood was. Onrust en onvrede.

Hij zocht het in een ander land: lust, vertier, opgesloten in zichzelf. Het verging hem slecht.

Alles is hij kwijt. In de grootste ellende komt hij tot inkeer.

Het is een lange weg terug.

Zijn schoeisel en voeten kunnen hem nauwelijks nog dragen.

Ook geestelijk een lange weg terug:

zijn trots opgeven en teruggaan.

En kan hij nog geloven dat zijn vader voor hem barmhartig zal zijn?

En de vader?

Al die jaren wachtte hij.

Zijn verdriet sloeg niet om in wrok. Zijn hart bleef open.

In één zin staat in de parabel:

'Zijn vader zag hem al in de verte aankomen en hij werd door medelijden bewogen; hij snelde hem tegemoet, viel hem om de hals en kuste hem hartelijk'.

Eens heeft Rembrandt die ontmoeting in een ets vastgelegd. Vol hartstocht en emotie.

De doorstane ellende en pijn zijn er in voelbaar.

Hoe anders schilderde Rembrandt deze ontmoeting een jaar voor zijn dood. De jongste zoon wordt als het ware door het mededogen van de vader omgeven. Eindelijk thuis.

De eenheid tussen vader en zoon is aan de buitenkant verstild en innig,

maar wat een beweging moet er in beider harten zijn.

Door verdriet en pijn heen is er vreugde.

Vreugde die gedeeld moet worden.

'Laten we feest vieren, want mijn zoon was dood en hij leeft weer'.

De barmhartigheid van de vader geeft de jongen de waardigheid van zoon weer.

Hij wordt herboren.

Het gezicht van de zoon lijkt op dat van een klein kind.

Opnieuw kind worden is leven naar een tweede onschuld toe.

Niet die van een baby,

maar de onschuld vanuit een bewuste keuze:

'Ik ga terug naar mijn vader', naar mijn diepste zelf.

Rembrandt herkende zich in de jongste zoon. Hij schilderde zich in een bordeel, halfdronken, samen met zijn vrouw Titia.

Henri Nouwen herkende zich het eerst in de jongste zoon.

In zijn eigen gevoel van verlorenheid, onrust en onvrede,

zo bezig met zichzelf dat er geen ruimte was voor anderen.

zo gevangen in een duister en zwak zelfbeeld,
dat je steeds verder van huis raakt
en niet kunt geloven dat er in mededogen naar je
wordt uitgezien.

Herkennen wij ons in de jongste zoon?
In de weg die hij is gegaan?
Verloren zijn - terugkeren - gevonden worden
herboren worden - leren leven vanuit en in barm-
hartigheid.

De vader had ook een oudste zoon.
Rembrandt laat hem bij de ontmoeting tussen va-
der en jongste zoon aanwezig zijn.
Hij staat daar: stijf rechtop.
Twee middelpunten: het gelaat van de oude vader
en dat van de oudste zoon.
De spanning is voelbaar tussen beiden.
Zij kunnen elkaar niet bereiken.
Hij is niet in staat blij te zijn om de terugkeer van
zijn broer.

Wrok sluit hem op in zichzelf.
Zelfbeklag maakt hem blind en onbewogen,
zijn gezicht staat strak en vreugdeloos.
De handen van de vader zegenen.
De handen van de oudste zoon omklemmen een
stok.
De vader en zijn broer zijn vreemden voor hem
geworden.
Hij zegt dan ook tegen zijn vader: "Die zoon van
jou"
Hij is een vreemde in eigen huis geworden.
De oudste zoon was op dat moment meer verlo-
ren dan de jongste zoon

Rembrandt heeft zich herkend in de oudste zoon.
In een periode waarin wrok hem vervulde om de
grote verliezen in zijn leven.
Waarin zijn gemoed zich verhardde en hij arrogant
en hard was naar anderen.
Henri Nouwen ervoer met een schok, -
hoezeer de oudste onvrije, onbarmhartige zoon
ook in hem leefde.
Braaf thuis gebleven en toch steeds onvrijer en
ongelukkiger geworden.
Knecht van eigen boosheid en jaloersheid.
Met plichtsbetrachting maar zonder het innerlijk
vuur,
dat uit doet staan naar anderen. Het valt niet mee
om te accepteren dat de oudste zoon ook in hem
leefde. Hoe zit dat bij ons, bij jou, bij mij?

En de vader? Leeft de vader ook in ons?
Kunnen wij ons met hem identificeren?

Bij Henri Nouwen riep het de beangstigende
vraag op:
Wil ik wel worden als de vader vol mededogen?
In de vader wordt tastbaar wat Jezus bedoelde
met de oproep: Wees barmhartig zoals je vader
barmhartig is.
Met kerstmis vieren we,
dat in Jezus de menslievendheid van God
onder ons is verschenen
en dat in ons de gebrokenheid van de jongste en
de oudste zoon kunnen worden genezen.

In het gelaat van de vader weerspiegelt zich de
volheid van barmhartigheid in een mens

Het echte middelpunt van het schilderij ligt in de
handen van de vader.
Meer nog dan zijn gezicht drukken de handen
de ziel van zijn mededogen uit.
Een mannenhand en een vrouwenhand.
De hand van de vader en de hand van een moe-
der.
De linkerhand: sterk en gespierd.
Een hand die aanraakt en vasthoudt.
De rechterhand: verfijnd, zacht en teder.
De vingers die liefkozen en strelen en bemoedi-
gen.
De rode mantel als beschuttende vleugels van
moeder vogel om hem heengeslagen. Barmhartig-
heid: sterk en teder tegelijk.

Rembrandt kon een jaar voor zijn dood zo de va-
der uitbeelden, omdat hij zelf die mens vol mede-
dogen was geworden.
Henri Nouwen beseft dat het zijn weg is
om zo'n mens te worden,
maar vraagt zich af: kan en wil ik dat wel:
mijn handen uitstrekken en zegenen,
mijn hart open voor anderen, eigen behoefte
voorbij,
een thuis worden, speciaal voor hen die afgetobd
zijn,
zonder oordelen en bedacht te zijn op eigen be-
hoeften.
Is dat niet de weg die ik ten diepste verlang te
gaan, vraagt hij zich af. Moeilijk en een?? soms,
maar met de vreugde zo echt mens te zijn? Is dat
ook onze weg?

Wil dat in ons mogelijk zijn
dan moet de opstandige jongste zoon
en de gebelgde oudste zoon in ons
voor het voetlicht mogen komen
en liefdevol aangezien worden.
Dan gebeurt het aan ons.

Een proces van omvorming begint.
tot de barmhartige vader, moeder,
tot de barmhartige mens,
die ziet, die bewogen wordt en zijn handen uit-
strekt en liefheeft.
En die dan kan uitnodigen om te delen in zijn

vreugde en om
feest te vieren,
want die verloren was is teruggevonden,
die dood was is levend geworden,
die leefde in angst om eigen belang is een vrij en
ontvankelijk mens geworden.

Het lied van alle zaad

Laat ons bidden

Bidden we, dat we barmhartig leren zijn voor ons zelf, vriend worden van ons zelf, de
moed hebben ons zelf te accepteren ook in onze beperktheden. En zo onszelf gaan
beleven als gewonde helers, die en dak kunnen bieden aan anderen.

Misericordias Domini in aeternum cantabo

Bidden we, dat we met kracht en tederheid, met moed en vertrouwen leiding geven,
dat we leiding geven zien als een dienst die we mogen verlenen aan mensen en de
samenleving.

Misericordias Domini in aeternum cantabo

Bidden we om een liefde van voorkeur voor wat zwak en klein is. Gedachtig de
woorden: Al wat je gedaan hebt voor een van deze geringsten van mijn broeders of
zusters heb je aan mij gedaan. En om de moed hiervoor ook onze nek uit te steken.

Misericordias Domini in aeternum cantabo

Bidden we voor de eindeloze keten van schijnbaar gewone mensen die in het
verborgen, dag in dag uit, dicht bij huis en thuis, moedig en in vertrouwen het verschil
maken en onze wereld dragen, leven en werken. Dat zij bevestigd worden op de goede
weg te zijn en de diepe vreugde van een leven in barmhartigheid mogen gaan ervaren.

Misericordias Domini in aeternum cantabo

Bidden we om de heilige Geest, dat hij onze geestdrift aanwakkert om moedig te
leven en werken met compassie vanuit een onverwoestbare hoop. En om het kleine
meisje hoop en vertrouwen in tijden dat we dreigen de moed te verliezen of ons
machteloos en dadeloos voelen.

Onze Vader

Het lied van de heilige Geest

Zegenbede

Het verschil maken

Het verschil maken door moed te tonen

- » Ab van der Torre, voormalig VVD-raadslid in de deelgemeente Rotterdam Prins Alexander en kandidaat-Kamerlid voor de VVD;
- » Leendert Bikker, winnaar van de eerste Adriaan Borstprijs, ondernemer en bestuurder;
- » Jeanne van Engelen, werkzaam als reclasseringswerker bij het Leger des Heils.

Ab van der Torre hield bij zijn afscheid van de deelraad een toespraak over de waarde van broederschap. Over broederschap als sluitstuk van de drieslag Vrijheid Gelijkheid en Broederschap. Een voluit liberale tekst. De idee van de broederschap heeft echter in de achterliggende eeuwen te weinig aandacht gekregen naar zijn overtuiging. Hij stelde een concreet puntenlijstje op hoe broederschap in de politiek vorm kan krijgen. Daarbij gaat het over zaken als: Denk na over hoe je als politicus met de collega politici omgaat; Neem andere partijen net zo serieus als je eigen partij; Zeg sorry wanneer je een vergissing maakt.

En broederschap heeft ook te maken met de verhouding tussen moslims en niet-moslims. Wij zijn immers allemaal broeders van elkaar. Daarin maakt

geloofsovertuiging, huidskleur, politieke overtuiging wel of niet gedetineerd geen verschil.

Jeanne Van Engelen werkt bij de reclassering. Als antwoord op de vraag of daarvoor moed nodig is, vertelt zij het verhaal van een cliënt in een TBS kliniek die een poging tot gijzeling deed en met een mes in zijn hand dreigend op haar afkwam. Met een koelbloedigheid die haar achteraf verbaasde hanteerde zij de situatie en voorkwam verdere escalatie. Zij vertelt over haar werk als bemoeizorger. Het vaak moeizame werk aan mensen die niet op hulp zitten te wachten maar tegelijk niet zonder kunnen. In dergelijke situatie is het soms moeilijk om de moed niet te verliezen.

Op de vraag waar haalt u de moed vandaan geeft Jeanne aan dat zij gelooft in mensen. En de noodzaak om de dingen die je hebt te delen met anderen. En over het verlangen naar een samenleving waarin het normaal is dat mensen met elkaar delen.

Leendert Bikker is de man die aangaf niet zo goed te snappen waarom hij door anderen als moedig wordt gezien. 'Moedig', dat is zo'n groot woord. Moedig in de zin van niet bang zijn komt meer in de buurt. Leendert Bikker heeft de nodige zakelijke en ideële avonturen achter de rug. Op de vraag voor welk van die avonturen de meeste moed vereist was, verwijst hij naar het project over de verdeling van de ontwikkelingssamenwerkingsgelden dat hij deed in opdracht van Minister van Ardenne. Daar was werkelijk moed voor nodig om van de gevestigde paden af te gaan. Heilige huisjes omver te werpen. Verwachtingen niet te honoreren en vernieuwingen door te voeren. In zo'n situatie het verschil maken is een kwestie van intuïtie. Van geloof in dat het je zal lukken. Maar ook een kwestie van je hoofd erbij houden en niet in de war raken.

Het verschil maken door compassie

- » Aleid Callenbach en Marion Nijhof, medewerkers van de Stichting Philadelphia Zorg, Marion is zorgkundige-coach en Aleid is regiomanager in Gelderland-Oost;
- » Aafke Bouman, directeur van basisschool De Meander in Ede;
- » Han Pannekoek, lid van de Centrale ondernemingsraad en werkzaam bij Akzo Nobel.

Aleid en Marion hebben beide veel geleerd van Eva, een vrouw met een verstandelijke beperking die op een gegeven moment wordt toevertrouwd aan de begeleiding en zorg van Marion. Marion stelde al snel vast dat het slecht ging met Eva. Een situatie die al enige jaren onveranderd was. Tot dat het besef doordrong bij Marion dat Eva niet het probleem was maar zichzelf. Jarenlang was Eva in de procedures geperst die de organisatie bedacht had. En dat moest in het belang van het welzijn van Eva veranderen. Marion en haar collega's wisten niet hoe ze het moesten oplossen en hebben een jaar nodig gehad om Eva te bereiken in wat wel goed voor haar was. En door die vasthoudendheid hebben Marion en haar collega's veel geleerd van Eva. Zij gaat nu uitgebreid in bad op de tijd die zij prettig vindt. Zij leeft op als nooit tevoren. En dat dankzij die mensen die de procedures en de organisatie ondergeschikt maakten aan de client. Het verhaal van Eva is inmiddels opgetekend en in boekvorm beschikbaar.

Aafke Bouman is directeur van een school waarbij "met ieder kind gezocht wordt naar een balans tussen aanbod en vraaggericht onderwijs." Zo staat dat in de brochure van de school. Dat heeft kenmerken van het Iederwijsconcept. Aafke herkent daarin ook

het een en ander maar er zijn verschillen. Eind jaren '90 kreeg zij het verzoek om een nieuwe school in te richten naar eigen inzicht. En dat is de Meander geworden. Een school waar kinderen zelf de klas in mogen richten. Waar kinderen ruimte wordt geboden voor eigen ontwikkeling. Waar leerkrachten goed luisteren naar kinderen en zoeken naar antwoorden op de vraag: wat wil je leren. Maar dat gebeurt niet vrijblijvend. Sommige dingen moeten.

Han Pannekoek, zeer actief in vertegenwoordigend werk bij Akzo. Hij zit in de OR, in de COR en in de Europese Ondernemingsraad. Hij is actief in het CNV. Op de vraag waarom ze hem steeds vragen voor al die functies zegt hij; mensen stemmen steeds weer op mij omdat ik er echt wil zijn voor de medewerkers. Dat noem ik bewogenheid. En de medewerkers merken daar iets van.

Het verschil maken door Hoop

- » Johan Mekke, voorzitter van de Stichting SuperPower Club;
- » Jeanette van den Ingh, algemeen directeur van glasbedrijf BSWB;
- » Lizelotte Smits, cao-onderhandelaar van CNV publieke zaak.

Het gesprek met Lizelotte heeft directe verbinding met haar activiteiten rond mensen die onder werktijd willen mediteren. Zij pleit ondermeer voor een voorziening in de CAO aangaande mediteren. Daar was de nodige moed voor nodig want het werd haar aan de onderhandelingstafel niet in dank afgenomen. Toch ging zij door vanuit de overtuiging dat spirituatiteit een onmisbare voedingsbron is voor mensen en zich direct uitbetaalt op de werkvloer. Zogezien spreekt zij zelfs over meditatie als management-instrument. En vanuit dat gezichtspunt is het ook normaal dat meditatie onder werktijd kan plaatsvinden na een door de werkgever gefinancierde training.

Jeanette Van den Ing, directeur van een glasbedrijf, was in 2003 zakenvrouw van het jaar. Zij reageert laconiek op de vraag wat deze verkiezing met haar had gedaan. Dat gebeurt je gewoon. Maar blijkbaar wijkt haar manier van werken af van de gemiddelde manier van werken van een directeur. Dat zit hem wellicht in de aandacht die zij schenkt

aan medewerkers. Aandacht en tijd. En dat komt ook tot uitdrukking in de wijze waarop zij nieuwe medewerkers selecteert. Dat gebeurt met tijd en aandacht. En met intuïtie. En desgevraagd geeft ze aan dat de dagvoorzitter niet in aanmerking zou komen voor een functie in haar bedrijf.

Johan Mekke is voorzitter van de stichting SuperPower Club. Een kinderclub voor alle kinderen uit Rotterdam. Iedereen is welkom of het nu Nederlandse of buitenlandse kinderen zijn, christelijke of moslimkinderen, ze zijn allemaal welkom op de club.

De visie van de club komt uit de Verenigde Staten. Daar heeft Bill Wilson in New York een grote Super Sunday School voor kinderen, die elke zaterdagmiddag een heel programma doet. En dat is wat de SuperPowerclub doet in Rotterdam

Elke zaterdagmiddag is er een leuk en vrolijk programma voor de kinderen, waar in samen zingen en naar een verhaal luisteren centraal staan. Vaak zijn er toneelstukjes, verder nog spellen en wedstrijden. De kinderen kunnen prijzen winnen voor goed gedrag, bij een spel en op een lot. En natuurlijk worden de jarigen van die week in het zonnetje gezet.

De SuperPower Club wil aan de kinderen meegeven dat er een God is die van ze houdt, die voor ze wil zorgen. Dat ze met al hun verdriet en moeilijkheden naar de Here Jezus mogen gaan. Hij maakt geen verschil tussen ras en nationaliteit, Hij houdt van kinderen. En zo leren we ze ook de normen en waarden die vast liggen in de Tien Geboden, zodat de kinderen een houvast hebben voor hun verdere leven.

Gemiddeld komen er 200 kinderen per zaterdag. Wanneer er een speciaal programma is, zoals bij het bezoek van Sinterklaas of met Kerstmis, dan zijn er vaak wel 300 kinderen op de club.

Tijdens de Emmaus Wandeling

Een gesprek tussen Henk Strietman en Marco Pastors over religie als drijfveer voor daadkracht

Henk Strietman: Het thema Inspiratie te vertalen naar daadkracht daar hebben we vanochtend heel prachtige projecten van gezien, veel ontleend aan de situatie van de stad waar jij je zo erg in thuis voelt waar jij ook jouw opdracht aan ontleent: Rotterdam. In het kader van de presentatie van INL dacht ik, verhip dat zijn christelijk sociale begrippen. Kun jij nu uitleggen waarom jij doet wat je doet? Wat drijft jou nou?

Marco Pastors: Ik wist niet dat jullie die begrippen geclaimd hadden en volgens mij moet er ook nog veel gebeuren op dat gebied en is er ook ruimte voor mensen met hoop en een opdracht. Als ik dat niet zou hebben zou ik mij er ook niet zo druk om maken want het idee dat er iets goeds uit kan komen maakt het de moeite waard. We houden van problemen benoemen, maar dat heeft wel een functie. Dat is nodig om het ergens met elkaar over eens te worden en om het anders te gaan doen. Daarom hebben we het over de problemen, niet omdat het zo leuk is om over te praten. Sterker nog het is helemaal niet leuk, het doet pijn: voor diegene die er last van hebben, voor diegene die ze veroorzaken, voor diegene die moeten veranderen. Het idee dat het zoveel beter kan als we met de mensen die wel willen iets goeds gaan doen en de mensen die slecht willen een paar tikken op de vingers geven.

Er is een soort consensus in de maatschappij van ja, ach problemen heb je altijd, dat

komt allemaal wel goed en we zijn al met zoveel mensen bezig om het op te lossen. En het is heel ingewikkeld en meer kunnen we er niet aan doen. En dan denk ik van; ja, ho eens even, hoezo ingewikkeld? Hoezo kunnen we er niet meer aan doen? Heb je dat of dat wel eens geprobeerd? Bijna altijd is het antwoord nee. Want het is lastig omdat bijvoorbeeld de provincie erover gaat en dan snapt iedereen dat het niet lukt.

Juist moet je dan op zo'n moment zeggen; ja maar wacht eens even wat voor een maatschappij zijn we nou geworden? Dat we dit moeten accepteren? Het feit dat niemand opstaat betekent dat er ruimte is voor mij.

Wat voor een maatschappij staat jou voor ogen? Waar droom je van?

Ik ben er van overtuigd dat we als mensheid een aantal collectieve waarden hebben, die we uit idealisme, maar ook uit gezond verstand met elkaar delen. De ruimte om jezelf te ontwikkelen en die ruimte ook aan anderen gunnen. Die ruimte heeft wel een ondergrens wanneer het omslaat in profiteren.

Ik heb het idee dat de bestaande partijen in dit land het allemaal wel een beetje best vinden. Terwijl er nog zo veel moet gebeuren.

Je bent heel druk met het vraagstuk van intergratie, je hebt er ook dingen over geschreven, in de NRC. Je schrijft bijvoorbeeld ergens dat iedereen gelooft. Dat neem je als feit serieus. Geldt dat ook voor jou?

Ja, alleen maar ik geloof wel in niets. Maar het is wel een geloof. Ik kan ook niet bewijzen dat ik gelijk heb. Net zo min als mensen die een bepaald geloof aanhangen kunnen bewijzen dat zij gelijk hebben. Het blijft een geloof. Ik ben Katholiek opgegroeid, ik moest elke week naar de kerk. In de kerk heb je tijd om na te denken over de vraag; wat zit ik hier eigenlijk te doen? Daar heb ik bedacht dat ik niet in God geloof. Ik was toen 12 jaar oud. Ik heb nog een tijdje gedacht dat andere mensen misschien iets trager zijn dan ik maar er op den duur ook wel een keer achter komen. Deze zienswijze is veranderd nadat ik wethouder werd. Ik heb ontdekt dat net zoals ik in Niets geloof, andere mensen in hun God geloven. Ik ben dat dus eigenlijk gelijkwaardig aan elkaar gaan stellen.

Het niets is net zo waardevol voor mij, het is net zoveel mijn keuze als dat andere mensen een andere religie hebben gekozen.

Ergens anders schrijf je; ik hecht veel waarde aan de Joods Christelijke Humanistische Cultuur. Wat is daarin betekenisvol vanuit de Christelijke cultuur? En, om maar meteen de link te leggen, wat tref je daarvan dan niet aan, in de cultuur van de Islam?

Ik las daarover een mooi verhaal in *Trouw*. De vraag stond centraal: Waarom is het Christendom zo'n succesvolle godsdienst geworden. Het antwoord luidde; Die hadden een soort model waarin de sterkere voor de zwakke zorgt. In de wereld van de systemen

groeit dan als groep. Want als bij die andere religies de zwakkeren wegvallen en bij die van jou niet, dan wordt je vanzelf groter. Dat is het succes van het christendom.

Dat gezamenlijke, die naastenliefde, dat zorgen voor elkaar, dat is het mooie van wat het Christendom de wereld heeft gebracht en ook van de samenlevingen waar het Christendom zijn wortels heeft. En dat trekt mij heel erg aan.

Wat mij ook aanspreekt is dat de Christelijke wereld na hevige strijd over welke religie nu de baas is de eigen soevereiniteit over het gehele gebied opgegeven heeft. Dat heeft plaatsgemaakt voor de soevereiniteit in eigen kring. Na de Verlichting zijn mensen niet opgehouden te geloven, ze zijn gewoon een ander spel gaan spelen met elkaar. Veel sportiever. Wel proberen zieltjes te winnen, maar zonder bloedvergieten.

Tenslotte heeft het Christendom nog een keer iets waardevols gedaan: de neutrale staat boven zichzelf gesteld. Kom daar maar eens op. Ik probeer nu een partij van de grond te trekken, maar ik probeer wel de baas te zijn. Maar het Christendom heeft dat dus allemaal losgelaten. Dat is heel goed.

En als je dan naar de Islamitische wereld kijkt dan is het daar niet gebeurd. Er is geen scheiding van kerk en staat. Ik stel vast dat de Islamitische samenlevingen minder succesvol zijn de samenlevingen die geënt zijn op het Christelijk geloof. Daar is sprake van ontplooiingskans en ontwikkeling. Dat is ook een reden waarom zoveel mensen deze kant op willen komen en daar hebben ze nog gelijk in ook.

Dus je analyseert de Islam op zijn betekenis voor de cultuur. Niet in zijn religieuze drijfveer als zodanig?

Nee, ik kan natuurlijk wel een heel verhaal beginnen over wat er in de Koran schijnt te staan. Maar wat je moet doen is relativeren wat daar staat. Een vertaalslag maken naar deze tijd, in je eigen opvattingen. En dat mag niet wordt er dan gezegd. En daar gaat het naar mijn overtuiging dus mis. Het zit nooit in een boek. Een boek kan hooguit op je hoofd vallen. Het gaat erom wat mensen met dat boek doen. Op het moment dat mensen zeggen; het boek is in het jaar 700 gemaakt en dat geldt nu nog steeds. Dan denk ik: dat lijkt me stug. De wijze waarop dat boek wordt gebruikt of beter gezegd misbruikt, leidt wel tot veel ellende.

Dus de samenleving zit vol religie, daar is niks mis mee, maar de staat is seculier.

Ja, dat vind ik ook één van die dingen die Balkenende fout doet. Het is prima dat hij gelooft, maar dat is zijn jas op die kapstok hangt waar meer geloven aanhangen. Maar hij is op dit moment wel even de baas van die kapstok en die kapstok moet dus niet met zijn eigen God aan de haal gaan en vertellen dat dat het ware is, met God in de Grondwet en dat soort dingen. Nee, eventjes terug naar 1789 en daaromtrent, hij moet er voor zorgen dat al die verschillende levensbeschouwingen, inclusief die van mij, dat die zich thuis voelen bij hem.

Maar waarom heb jij dan zo'n hekel aan de Islam?

Ik heb er geen hekel aan. Wat ik probeer is om die jas van de Islam aan het haakje van die kapstok te krijgen. Ik heb dat in de achterliggende periode in Rotterdam meegemaakt. Er is daar inmiddels een soort wikkende relatie ontstaan, maar wel één waar in gepraat word. Het gaat er af en toe stevig aan toe, maar er gebeurt daar wel wat.

Dus geen haat?

Nee, absoluut geen haat.

Geen angst?

Nee, het is ook geen angst. Als ik zou denken dat het niet zou lukken, dan hield ik er vandaag mee op. Ik denk echt dat het kan, ik zou ook niet weten waarom het niet kan. Wat is er nou moeilijk aan om te zeggen: de Islam is een fantastisch geloof. Maar we gaan wel afspreken dat als er één van ons homoseksueel is en hij wil dat heel graag zijn, dat hij dat kan. En als er één van ons met dat geloof wil ophouden, dan begrijpen we er natuurlijk niets van, maar we gaan dat wel toestaan. En we gaan dat ook hardop zeggen. Naar de buitenwereld, maar ook naar onszelf. Ik ben er van overtuigd dat dat kan, maar het gebeurt nog niet, dus ga ik nog maar even door met waar ik me bezig ben.

Er zit in jouw optreden wel iets wat tergt, wat uitdaagt, wat provokeert.

Ja, maar dat heeft het publiek ook vaak wel een beetje verdient. Je moet altijd proberen te kijken, waar de mensen mee bezig zijn, waar ze tegenaan hikken en waar ik ze mee aan het denken wil zetten. Die tergende stijl is blijkbaar mijn voorkeursvariant.

Kun je bruggen bouwen?

Ik zeg: weten jullie wel waar de oevers liggen? En dan wordt er raar gekeken. Dus, bruggen die van niks naar niks gaan, van geen probleem naar geen oplossing, daar hebben we natuurlijk niet zo veel aan. Ik kan zeker bruggen bouwen maar je moet wel eerst op de oever staan.

Je wilt laten zien waar je voor staat en je zei ook een keer: ik kan niet tegen lafheid.

Ja, dat is een soort angst die ik bij mijzelf heb. Ik vind mijzelf niet zo'n held. Het intrigeert mij waarom sommige mensen opstaan tegen iets en anderen met de stroom meelopen. De Tweede Wereldoorlog is daar natuurlijk zo'n voorbeeld van. Durf je als het er op aan komt op te staan als er opgestaan moet worden.

Jij schrijft ergens dat de Arabieren in Saoedi Arabië elkaar als wijsheid meegeven: Vertrouw op Allah, maar houd je dromedaris opgetuigd. Dat is een variant op het oud-Hollandse gezegde: bid tot God, maar houd je kruit droog.

Ik vond het wel een hele mooie, dat is ook de plicht die je hebt. Je kunt hartstikke veel geloven in wat dan ook, maar het lukt alleen als je vervolgens gaat werken om daar ook werkelijk wat van te maken.

*Pentecost Revival Church Choir uit
Amsterdam*

Wij maken het verschil

Ruud Lubbers

Herman Kaiser vroeg mij op dit congres iets te willen zeggen over een onderwerp waar ik veel mee bezig ben: het Handvest van de Aarde. Pas later kwam de onderhandeling over de titel. Dat werd ‘Wij maken het verschil’. Nogal pretentieuze, maar volgens Kaiser moeten we die titel vooral zien in de context van de titel van dit congres: ‘Het verschil maken; van inspiratie naar daadkracht’.

Ik heb geen moeite met die pretentieuze titel, gezien mijn lievelingsdevies dat teruggaat op kerkvader Augustinus. Die zei indertijd: ‘De tijden, dat zijn wij’. Hij zei dat in een tijd waarin mensen klaagden – waarschijnlijk een kenmerk van alle tijden. Er heerste in die tijd een vrij fatalistische houding. De meeste mensen dachten: we kunnen er toch niks aan doen, God beschikt, wacht maar af. Maar Augustinus zei – in rond Hollands gezegd –: onzin. De tijden, dat zijn wij. Het is geen goede houding om je leven te vullen met de mantra ‘het zijn boze tijden, het zijn zware tijden’. Wij hebben de opdracht er iets van te maken. Die houding behoren we te hebben. Vandaar dat Herman Kaiser en ik het eens werden over de titel van deze lezing.

Mijn verhaal over het Handvest van de Aarde wordt een persoonlijk verhaal, met het ‘ik’ als onderdeel van ‘wij’. Ik groeide op in Rotterdam. In de jaren ’60 van de vorige eeuw

was ik getrouwd en kreeg ik kinderen. Ik had een leuke baan in een familiebedrijf. Het waren boeiende jaren.

Ik was een boekenjongen, las over van alles en nog wat en dacht dat ik iets wist van geschiedenis. Ik was bezig met de werknemers in mijn eigen bedrijf en hoorde ook in bijbaantjes het een en ander. Zo vormde ik een beeld van hoe de samenleving in elkaar zit en welke rol de politiek daarin speelt.

De eerste politieke ontmoeting was in 1966 toen mijn protestants-christelijke vriendjes uit de Anti-Revolutionair Partij mij opbelden en zeiden: 'Wij hebben spijt van onze stem, wij zijn spijstemmers'. Zij vroegen mij mee te gaan doen in een beweging om de politiek te veranderen. Het was een oecumenische beweging en voor we het wisten hadden we onszelf 'christenradicaal' gedoopt. Radicaal was de benaming voor mensen die waren als radijsjes: rood van buiten, wit van binnen. Conservatieven die zich progressief wilden tonen. In 1966 hoorde ik daarbij.

Maar daar gaat mijn verhaal niet over. Mijn verhaal begint in Rotterdam, een succesvolle stad die uitbarstte in industriële activiteit. Met een haven, fabrieken, bedrijven, enzovoorts. Ik was in hetzelfde Kralingen opgegroeid als waar mijn kinderen opgroeiden en het begon mij op te vallen dat Rotterdam een stinkstad was geworden, letterlijk. Toen ik trouwde in 1962, ging ik 's ochtends als dienstplichtige naar de Luchtmachtstaf in Den Haag en dan riep mijn vrouw mij na: 'Je neemt vanavond toch wel weer water mee naar huis?' Ik nam een jerrycan mee naar Den Haag, want het water van Rotterdam was niet te drinken. Je maakt kiekjes van je kinderen en dan moet je doorgaans naar een fotozaak om die te laten ontwikkelen. In Rotterdam hoefde dat niet: je kon even naar de rivier gaan om daar je foto's in te laten wapperen.

Ik was een welvarende burger, ik had een tuin met een tuinafeltje erin. Als je daaraan wilde zitten, moest je eerst even boenen, want er lag letterlijk roet op. Dat was Rotterdam in de jaren '60. Ik begon me daarover op te winden. Ik zag dat er geen kikvorsen meer waren, die we vroeger wel hadden. Ik vroeg me af hoe het verder zou gaan met de verarming van de levenskwaliteit. Dat werd mijn eerste betrokkenheid op de publieke dienst.

Ik werd lid van de Rijnmondraad en kreeg de portefeuille economie. Dat vond ik aardig, maar het echte probleem was de confrontatie met het milieu. Ik was een man van het bedrijfsleven en wilde met die economie voort, maar hoe kon dat op een aanvaardbare manier samengaan met het milieu? In Rotterdam ging het niet eens om behoud, maar om herstel van het milieu. Zo begon ik mijn leven als milieuman.

Kort daarna – ik was een boekenjongen – kreeg ik op mijn bureau een interessant rapport met de titel *Grenzen aan de groei*, bekend van de zogeheten Club van Rome. Het was een boeiend boek en ook de totstandkoming ervan was boeiend. Er waren twee oudere mensen: de Italiaan Aurelio Peccei en de Schot Alexander King, toenmalig hoofd van de OESO in Parijs, die zich zorgen maakten over de toekomst. Ze vroegen zich af wat

er zou gebeuren als alle volkeren welvarend zouden worden en de beschikking zouden krijgen over dezelfde technologie om die welvaart tot stand te brengen.

In die tijd waren de computers net in opkomst. Peccei en King gingen naar een paar jonge whizzkids, snelle jongens die met behulp van een computer vooruit konden rekenen. Ze vroegen hen uit te rekenen wat er met de wereld gebeurt als alle volkeren dezelfde welvaart zouden genereren als wij. Dat resulteerde in het boek *Limits to growth*. Uit die vooruitberekeningen kwam natuurlijk allerlei schaarsteproblematiek, maar ook milieuproblematiek. Een aantasting van de natuur – toen al.

Het was een futuristisch boek en ik werd erdoor getroffen. Het trok mij naar een tweevoudig perspectief: het mondiale perspectief maar ook het perspectief van de tijd: wat gaat er straks gebeuren?

In 1973 werd ik minister van Economische Zaken. Meteen daarna vond de oliecrisis plaats. “De tijden worden anders,” zei Joop den Uyl, “het blijft niet zoals het was.” Met mijn christelijke achtergrond begon ik dingen te roepen over rentmeesterschap en soberheid. En veel praktischer nog: gewoon een keertje niet rijden op zondag en de gordijnen eerder dichtdoen. Ik vond dat het niet alleen over het nucleaire researchcentrum van Petten kon gaan. We moesten energie besparen en alternatieve vormen van energie ontwikkelen. En zo werd het thema geleidelijk breder: de Club van Rome, de pas aangetreden minister van Economische Zaken, de eerste Energienota.

In die jaren kreeg ik een collega, die een vriendin werd: Gro Harlem Brundtland, de Noorse minister van Milieu. We ontmoetten elkaar figuurlijk op de Noordzee, waar een olieramp plaatsvond, en raakten aan de praat. De relatie is gebleven, al hadden we elk onze eigen dingen te doen. Ik vertrok als minister van Economische Zaken en ging dienen bij Wim Aantjes in de toen nog jonge CDA-fractie. Binnen de kortste keren was ik bezig met de vorming van die partij en dat ging niet primair over milieu en natuur. Het ging wel over de manier waarop je met elkaar in één beweging kunt werken.

In 1982 werd ik Eerste Minister in een tijd waarin de economie sterk uit evenwicht was. Ook de kernwapens trokken de aandacht. In 1986, toen het CDA van 45 naar 54 zetels was gegroeid, kwam het thema milieu weer terug, onder meer door de contacten met Gro Harlem Brundtland. In het tweede kabinet-Lubbers werkte ik met mijn collega's aan een integraal beleidsplan voor natuur en milieu. Ik was geleidelijk aan in de positie gekomen dat ik daar iets aan kón doen en had de overtuiging gekregen dat ik er ook iets aan móest doen. Mevrouw Brundtland was inmiddels in Noorwegen premier. Zij was gevraagd om, vijftien jaar na de Club van Rome, met anderen na te denken over de toekomst van de wereld, over ontwikkelingssamenwerking en over de ambitie van ‘welvaart overal’. Ze zette met haar mensen de lijnen uit voor duurzame ontwikkeling, ontwikkeling waarbij de huidige generatie zich zo gedraagt dat ze de mogelijkheden voor toekomstige generaties niet vermindert. Het thema natuur en milieu ging sterker leven, in Nederland en internationaal.

In 1989 viel de muur. Het zat er aan te komen, maar het was toch nog heel plotseling. Het betekende het einde van het communisme. De toenmalige president Bush van de Verenigde Staten – vader van de huidige president – zei: ‘Ah, nu zijn we het ideologisch met elkaar eens. De Koude Oorlog is over, de volkeren willen vrijheid en betere systematieken voor marktwerking. Markt en democratie, daar gaan we voor. De problemen die er nog zijn, komen we snel te boven.’

Er heerste alom euforie over de economie die zich in alle landen zou ontwikkelen. Er was een algemeen verlangen om met elkaar te praten over belangrijke vraagstukken en om nieuwe impulsen te geven aan een gezamenlijke aanpak. Zo vond in 1992, slechts enkele jaren na de val van de Muur, de Earth Summit in Rio de Janeiro plaats. Het was er één in een reeks van talrijke summits over allerlei onderwerpen als vrouwen, demografie, enzovoorts.

Ik ging naar Rio de Janeiro als een van de minister-presidenten en had daar een merkwaardige ervaring. De bijeenkomst was door de Verenigde Naties aangekondigd als een conferentie van regeringen, maar ineens bleken er vele niet-gouvernementele organisaties aanwezig te zijn. De regeringen zagen ineens dat het einde van het communisme meer consequenties had dan alleen het maken van economische keuzes. Op de agenda stond het milieuvraagstuk en daar hebben we veel over gesproken. Ook ik heb daar iets verteld van mijn betrokkenheid bij het milieu.

We hadden aan het eind van de jaren '80 in Den Haag als het ware onze eigen ‘voorconferentie’ gehad. De verklaring van Den Haag had opgeleverd dat klimaatveranderingen en co2-problematiek aan de agenda van Rio de Janeiro werden toegevoegd.

In Rio de Janeiro verwachtten we dat de niet-gouvernementele organisaties en hun vertegenwoordigers zouden komen met hun eigen actiepunten. Maar er gebeurde iets vreemds. De summit-organisatie wilde de punten van de ngo's op de agenda zetten, maar de ngo-vertegenwoordigers, die ook leden van inheemse volkeren hadden meegenomen, hadden een ander verhaal. Ze zeiden, heel fundamenteel: ‘We zijn er bezorgd om dat iedereen denkt dat het alleen over economie gaat. Maar dat is fout. In feite is het grote vraagstuk niet dat van de economie, maar dat van de ecologie. We moeten tot een gemeenschappelijke verklaring komen waarin we vooropstellen dat ecologie de eerste waarde is en dat we verantwoordelijkheid hebben voor de generaties die nog komen.’

Dat is in mijn leven een doorbraak geweest, en tegelijk ook een consolidatie van het denken in termen van betrokkenheid op andere mensen. Die betrokkenheid kan niet tot je eigen generatie beperkt blijven. In Nederland hebben we sinds tientallen jaren een mooie traditie van ontwikkelingssamenwerking, inmiddels helemaal ingebed in de samenleving, maar zeker zo belangrijk was een element dat daar nog bij kwam: de relatie met de natuur zelf.

De vertegenwoordigers van de inheemse volkeren hadden daarover een spirituele opvatting: het gaat verkeerd, omdat we doen alsof het alleen om de mens gaat. De mens doet alsof hij boven de natuur staat. Hij heeft zich daarvan losgemaakt. We zullen moeten leven in verbondenheid met elkaar en met de natuur.

De vergadering in Rio werd voorgezeten door Maurice Strong, zo'n VN-tsaar. Hij keek wat hulpeloos, wat moest hij met die opmerkingen? De vergadering was goed voorbereid en moest een agenda voor de 21ste eeuw opleveren. Strong antwoordde toen: "Tsjja, ik heb dergelijke opmerkingen wel eens eerder gehoord, maar we hebben dat onderwerp nu niet voorbereid. Na deze vergadering zal ik een club instellen, een Earth Council, die met u en met anderen gaat praten en dan zullen we het Earth Charter, het Handvest van de Aarde, opstellen." Dat leek mij een prima plan.

Kort na die vergadering kwam Maurice Strong op de koffie. Kon de Nederlandse regering dit plan niet steunen? De toenmalige minister van Milieu was Pronk. En zo raakten wij betrokken bij het opstellen van het Handvest van de Aarde.

Een halfjaar later kreeg ik bezoek van twee vrienden: Erica Terpstra en Abraham Soetendorp. Ze kwamen het torentje binnen en de zin waarmee ze zichzelf introduceerden, was: "Wij zijn fans van Gorbatsjov." Dat vond ik bijzonder van deze rabbi en de stevige, liberale Erica, die we vooral kennen van de sport. Ze vertelden dat Gorbatsjov, die teruggetreden was in de SovjetUnie, inmiddels voorzitter was geworden van een beweging die *Green Cross* heette. Hij had persoonlijk gesteld: "Het is goed dat wij optreden bij natuurrampen met inzet van het Rode Kruis – maar zeker zo belangrijk is dat wij de houding van mensen tegenover de natuur een beslissende wending proberen te geven – daarvoor is het Groene Kruis. We moeten een Handvest van de Aarde maken." "Is dat geen goed idee?" vroegen Soetendorp en Terpstra mij. "Dat doen we al," antwoordde ik.

Om een lang verhaal kort te houden: dat was voor mij de aanleiding om bij elkaar te gaan zitten. Kort daarna, tegen de tijd dat ik de politiek verliet, was het gezamenlijke initiatief inderdaad tot stand gekomen: het Earth Charter.

Het Earth Charter begon met een aantal mensen die erover gingen praten, maar de bedoeling was om die gesprekken *all over the world* te organiseren. En daar moet je mensen voor hebben.

En merkwaardig genoeg vonden we daar ook iemand voor. Aan hem zou je eerst niet gedacht hebben – ik ook niet in die tijd: Steven Rockefeller. De kleinzoon van zo ongeveer de rijkste familie van de Verenigde Staten, die gezegd had: "Is het nou wel goed, vader, om dat geld alsmat te vermeerderen?" Ze hadden het in een stichting gestopt met veel onroerend goed en hij voerde daarover het beheer, maar eigenlijk was hij veel meer geïnteresseerd in ethiek. En dus was hij met een jaar of dertig uit het zakenleven gestapt en geleidelijk aan hoogleraar ethiek geworden. Hij hoorde van ons initiatief, was beschikbaar en zag er een prachtige mogelijkheid in. Voor ons was het

natuurlijk ook makkelijk dat hij de middelen had; we hoefden nergens te bedelen.

Rockefeller ging praten met groepen mensen over de hele wereld, met ngo's én met vertegenwoordigers van godsdiensten, omdat hij ervan overtuigd was dat religie een belangrijke drijvende kracht en inspiratiebron zou kunnen zijn.

Toen gebeurde er iets interessants. Rockefeller ging rapporteren, er kwamen *meetings* waarin die rapporten werden besproken. Ook ik had verwacht dat het zou gaan in termen van de agenda van bijvoorbeeld Greenpeace. Het werk van actieve milieu-organisaties kwam er inderdaad uit, maar daar bleef het niet bij. Mensen zeiden: 'Het wordt niks met het respect voor de natuur als je ook niet respect voor elkaar hebt. Als je niets doet aan armoede-uitbanning en het uitbannen van discriminatie, dan kun je het wel schudden'. De agenda van de milieu-inspanning werd dus breder, het werd wat je zou kunnen noemen een inclusieve agenda.

Al pratend kwamen de groepen met interessante gedachten. Bijvoorbeeld: het is prachtig dat we het eens zijn geworden over de waarde van diversiteit in de natuur – biodiversiteit is een steeds belangrijker impuls om voorzichtig te zijn met allerlei economische projecten en economische ontwikkelingen – maar de diversiteit van culturen en mensen is niet minder belangrijk. Het diversiteitsidee kreeg een krachtige plaats in de inclusieve agenda van het Handvest van de Aarde.

En zo ging het verder. Mensen begonnen zich af te vragen wat hun houding moest zijn. Want de tijden, dat zijn wij immers. Wij moeten ervoor zorgen dat het vanaf onze tijd beter wordt. Toen kwam er een spirituele dimensie bij, het belang om het leven zelf te vieren. Vieren is stilstaan bij een gebeurtenis. Je laat het bijzondere, het mooie, het schone, op je inwerken. Als je iets viert, nodig je mensen uit op wie je je betrokken voelt, mensen voor wie iedereen de moeite waard is en van wie je verwacht dat ze mee kunnen vieren. Dat is een heel andere selectie dan in het economische leven en soms ook in het politieke leven wordt gemaakt. Daar gaat het om productiviteit, de bijdrage aan het oplossen van een probleem en – in de politiek – om macht.

Samen iets vieren is een andere dimensie. We kennen het ieder vanuit onze eigen godsdienst. Uitdrukkingen als 'het leven vieren' komen letterlijk in het Earth Charter voor. Dat is bepaald niet de technische agenda van Greenpeace. Het was bovendien niet alleen de breedte van de agenda die zo boeiend was, maar ook de manier waarop mensen er in gingen staan.

Ik voelde me in die jaren bevoorrecht. Toen ik eenmaal de politiek had verlaten, was de eerste functie waarvoor ik werd gevraagd een baantje bij een club die een rapport moest schrijven over de oceanen. In die club leerde ik opnieuw een zeer waardevol persoon kennen: Elisabeth Mann-Borgese, jongste dochter van de romanschrijver Thomas Mann. Ze was met haar vader naar de Verenigde Staten gegaan en daar opgegroeid. Ze was gefascineerd geraakt door de natuur en de oceanen en had daar een hele organisatie voor opgezet. Aan haar hand, zogezegd, leerde ik de ongelooflijke

dimensies kennen van de oceanen, maar ook de dimensie van tijd. Ik kreeg gevoel voor de lange termijn; een heel andere dimensie als die waarmee ik was opgegroeid: de productie van economen.

Later werd ik voorzitter van het Wereld Natuur Fonds en dat gaf mogelijkheden om het praktische werk mee te maken. Ik was ook deeltijd-hoogleraar Globalisering geworden en verdiepte me daarvoor in de moderne tijden. Wat globalisering is, hoef ik niet uit te leggen. Door de enorme opkomst van de informatie- en communicatietechnologie is er een nieuwe tijd ontstaan die globalisering mogelijk heeft gemaakt. Veel mensen vinden de wereldwijde markt ook bij de globalisering horen en daar is iets van waar, want die markt is inderdaad geglobaliseerd. Dat is prachtig en in dat economische marktsysteem zijn we het allemaal met elkaar eens - ik haalde eerder vader Bush al aan. Maar als hoogleraar begon ik ook zorgwekkende dingen te zien. Ik begon me grote zorgen te maken over de toename van het kortetermijndenken.

In die jaren gaf ik speeches over de Bermudadriehoek in onze tijden. Die driehoek bestaat uit drie belangrijke segmenten die op elkaar inwerken: politiek, economie en media. Ze hebben alle drie een neiging tot korte-termijndenken. Om te beginnen met de media: het moet allemaal snel, het moet effect hebben, het moet met *soundbites*, het moet spannende informatie zijn, een beetje hitsig en gerelateerd aan politiek. Politici hebben alleen naam en faam als ze goed toegang hebben tot de media en dat weten de media natuurlijk heel goed. Maar de politici zijn andersom ook belangrijk voor de media, want ze kunnen informatie verschaffen om een lekker spannend artikel te maken.

Er is dus een nauwe verbinding tussen media en politiek. De politiek zelf kent een electorale cyclus, het gaat iedere keer weer over de volgende verkiezingen. Politici moeten bij de volgende verkiezingen wéér populair zijn en dat is precies de oorzaak van het korte-termijndenken in media en politiek.

En wat de economie betreft, wij economen besteden de schaarse middelen, maken sommetjes en *discounten* altijd. Iets wat over tien jaar waarde heeft, is amper interessant. Dat is de rentefactor. Je hebt altijd kapitaal nodig, investeringen moeten steeds sneller worden terugverdiend. Als het er niet binnen zeven jaar uit is, zit je niet op de goede toer. Ook de economie, en in haar kielzog het bedrijfsleven, heeft dus de neiging om de korte termijn belangrijk te vinden.

Samengevat: de politiek kan bijna niet anders dan meegaan in het kortetermijndenken van de media: het moet nú verkocht worden. En het bedrijfsleven completeert de Bermudadriehoek. Dat betekent dat de waarden van de langere termijn in onze moderne tijd naar beneden gezogen worden.

Ik leg een verbinding tussen die Bermudadriehoek en het Handvest van de Aarde. Het Handvest is een appèl, een uitnodiging om in het leven te gaan staan op een manier die recht doet aan de uitgangspunten van de ecologie. Het Handvest is met zijn nadruk op de lange termijn precies het tegendeel van de Bermudadriehoek. De actualiteit van

het Handvest van de Aarde is naar mijn oordeel alleen maar toegenomen. Niet alleen door de Bermudadriehoek, maar ook doordat geweldig grote landen als India en China in beweging zijn gekomen. Tientallen jaren is er gesproken over de afschuwelijke, hopeloze staat van de ontwikkeling in ontwikkelingslanden. Er zijn nog steeds afschuwelijke gebieden. Maar in bijvoorbeeld China heeft de doorbraak plaatsgevonden.

En dan ineens krijgen jongens als Dennis Meadows en MIT Boston met hun boek over *De grenzen voorbij* gelijk. We zien ontwikkelingen in de schaarste. We lezen de artikelen over de klimaatverandering. Je kunt lijnen doortrekken die je somber maken. Daar is ook een ander zorgpunt bijgekomen: meerdere culturen die met elkaar samen moeten leven. Er zijn breuklijnen gekomen, niet overal, maar ik zie wel een breuklijn met de wereld van de islam. Dat speelt zich niet alleen ver weg af; het staat niet los van wat hier gebeurt.

Terwijl ik in mijn eigen Handvest van de Aarde lees over de waardevolheid van de diversiteit en van andere culturen, is er tegelijkertijd de enorme neiging om ideale democratieën en leefsysteem te propageren. Als we allemaal dat ideale – Amerikaanse – systeem zouden hebben, leefden we allemaal nog lang en gelukkig.

Ja, maar zo gaat het niet. Het ziet er niet best uit. Niet alleen voor natuur en milieu, maar ook niet voor onderlinge menselijke verhoudingen. De breuklijn met de islam werkt ook in onze samenleving door.

Ik moet hierbij denken aan de toespraak die ik op 5 mei in Leeuwarden hield. Ik koos het thema ‘de derde bevrijding’. Een beetje een merkwaardige titel. De eerste bevrijding is mei 1945. Die kennen we allemaal en daar denken we aan op Bevrijdingsdag. Ik herinner me ook die prachtige vreugdetonen toen het communisme in elkaar donderde en al die volken, met name in Oost-Europa, vrijkwamen. Dat was 1989: andermaal bevrijding.

Maar nu is het tijd voor de derde bevrijding. Omdat we als mensen beklemd zijn. We zijn angstig en bezorgd. Hoe moet het met de andere culturen in onze samenleving, hoe moet het met onze veiligheid. Daar heeft 11 september natuurlijk een rol in gespeeld. Het terrorisme was vroeger ver weg en het beklemt ons dat het nu dichtbij gekomen is. Hoe moet je veilig met elkaar leven? Het is tijd voor een derde bevrijding. Er komen geen geallieerden om ons te bevrijden. Wij moeten nu onszelf bevrijden.

Dat brengt me opnieuw terug bij het Handvest van de Aarde. Ik geloof werkelijk dat het heel waardevol zou zijn als we de elementen van levensbeschouwelijke overtuiging, van spiritualiteit, kunnen herbronnen. Niet om ons eigen ware geloof duidelijk te maken en ons over te geven aan de altijd farizeese limitering van wat mag en wat moet en hoe het precies gaat. Het gaat erom dat we het spirituele, de geest die over de wateren zweeft, vooropstellen. En dat we met elkaar kunnen delen, vanuit verschillende tradities, godsdiensten en levensovertuigingen.

Die dimensie kan weer kracht en vitaliteit geven in de samenleving. Dan zijn we minder benauwd, minder angstig en zeggen we eerlijk tegen onszelf dat het zo niet

langer kan. We kunnen onze betrekking tot de generaties na ons niet verwaarlozen, noch op het punt van natuur en milieu, noch vanwege het uitgangspunt dat wij allemaal woorden in Gods verhaal zijn. Dat verhaal gaat over de mensheid als geheel die onderweg is naar het einde van de tijden, waar Hij uitnodigend staat en ons de richting wijst.

Dat verhaal kan met iedereen gedeeld worden. Dan kunnen we gaan zien dat het fantastisch is wat andere culturen, andere landen, andere tradities voortgebracht hebben. Dat geldt ook voor de traditie van de islam. Ik ben het met Marco Pastors eens dat het zo verdrietig is dat de vrijheid daar nog onvoldoende ontdekt is. Dat gemis was Pastors' hoofdthema, maar ik denk dat we ook de bescheidenheid moeten hebben om in de wereld van de islam het mooie te zien.

Ik heb het gezien in mijn eigen vluchtelingenorganisatie, waar zoveel islamitische medewerkers waren, om niet te spreken van de slachtoffers. Als ik in islamitische gebieden was, zag ik wel eens een vrachtauto stilstaan en dan vroeg ik me af of er een ongeluk gebeurd was. Maar dan zag ik de chauffeur even naar de kant van de weg gaan en zijn matje neerleggen. Het was tijd om te bidden. En dan dacht ik wel eens: Ruud, Ruud, Ruud, je bent wat kwijtgeraakt, je raast maar door.

Zo zijn er heel wat voorbeelden te geven. Die bewogenheid en de beweging om dingen te zien in hun context, dat is het scheppingsverhaal. Dat moeten wij voorleven. Misschien is dat wel de belangrijkste vraag: hoe wij in de schepping staan. Want wij zijn de tijden.

Interview Ruud Lubbers door Tijs van den Brink

Tijs van den Brink: Terwijl u sprak over het Handvest van de Aarde, vroeg ik me af: past u dat ook micro toe? Scheidt u uw afval bijvoorbeeld thuis?

Ruud Lubbers: Ik pas het Handvest ook in de microsituatie toe, dat doet natuurlijk iedereen. Wat dat betreft zijn we in Nederland een stuk vooruitgegaan.

Rijdt uw auto op benzine of diesel?

Benzine.

Dat is beter voor het milieu, toch?

Nou, dat wil ik niet zeggen. Je kunt nog beter gaan wandelen of fietsen.

Ja, wandelen is nog beter. Het gaat vandaag over verschil maken. Vanochtend zijn we begonnen met hoop, moed en compassie. Van tevoren stelden we al vast dat het lastig zou worden vandaag, want niemand zegt van zichzelf: 'Ik ben buitengewoon moedig' of: 'Ik heb het verschil gemaakt'. U hebt in uw verhaal verschillende elementen genoemd. Op welk punt hebt u het meest het verschil gemaakt?

Het antwoord op die vraag gaat niet over het Handvest van de Aarde, maar over mijzelf. Zo is die vraag ook bedoeld, denk ik. Als je terugkijkt op je leven, zijn er dingen waarvan je zegt: fijn dat ik dat kon doen. Daarnaast heb je afschuwelijke momenten

omdat je onderdeel bent van gebeurtenissen waaraan je niets hebt kunnen doen. Wat ik heb verteld, is eigenlijk een vrij willekeurige opsomming. Ik heb verteld over mijn input in het Handvest van de Aarde. Daarop terugkijkend denk ik dat dit een goede keus was.

Mijn verhaal begon in de tijd waarin ik een jonge huisvader met kinderen was. Omdat ik toen werkgever was, kon ik het me veroorloven om me over bepaalde dingen boos te maken. Later, dat is bekend, heb ik een heel intens moment gehad toen het vraagstuk van de kernwapens in Nederland aan de orde was. In wezen ging dat ook over de vraag hoe je het verschil kunt maken. In die tijd vroeg ik de onlangs overleden kardinaal Willebrands: “Wat zou jij doen?” Hij zei: “Dat moet de politiek maar uitmaken, ik ben een kerkman.” Maar hij zei erbij: “Ik zal je één advies geven. Mensen worden zo moedeloos van die wapenwedloop die alsmaar doorgaat. Wat je ook doet, je moet een weg vinden die de moedeloosheid in ieder geval niet vergroot.” Precies die opmerking heeft me geholpen een aanpak te kiezen, want er lag een scheuring voor de hand in de Nederlandse samenleving. De ene groep zei: ‘Dit mag hoe dan ook niet gebeuren.’ De andere groep vond: ‘We moeten, na alles wat er gebeurd is, loyaal zijn naar onze NATO-partners. We kunnen de anderen niet in de steek laten.’

Een ander voorbeeld is de immense vreugde die ik heb gezien bij vluchtelingen die we thuis konden brengen. Dat maakt werkelijk een verschil. Werken met vluchtelingen was niet makkelijk, onder meer vanwege de grote bureaucratie, maar het gaat tenminste wel ergens over. Ik heb in dat werk ook grote vreugde ondervonden door mensen te leren kennen. Vluchtelingen worden vaak medelijdend aangezien, als mensen die de misère niet meer aankunnen. Maar ik heb hen juist leren kennen als sterke mensen. Met name de vrouwen. Ze leven met hun kinderen in vluchtelingenkampen nadat hun man is overleden, of terwijl hij aan het vechten is. Vanuit de diepste ellende zie je de kracht van mensen. Het is een voorrecht dat ik dat werk mocht doen. Als u mij vraagt wat voor mij het verschil maakt, dan zijn het deze persoonlijke dingen en niet dat ik mijn afval scheid.

En door die persoonlijke dingen heeft u, met de kansen die u kreeg, verschil kunnen maken?

‘Verschil maken’ klinkt in onze traditie als een prestatie. Ik geloof dat je verschil maakt als je anderen – al is het er maar één – inspireert, waardoor zij op een andere manier in hun leven of in hun leidinggevende functie gaan staan. Dat heb ik zojuist ook geprobeerd. Mijn werk is niet meer dan woorden uit te spreken, waarmee ik hier en daar een andere houding in het leven probeer te bevorderen. Maar ik wil daaraan toevoegen: ik kan met mijn visie helemaal fout zitten.

Mensen maken een hoop kapot. We hebben alsmaar de neiging terug te zakken. Om het religieus uit te drukken: de duivel is onder ons. Hij zet ons tegen elkaar op. We zijn altijd weer egoïstisch bezig en wijzen met onze vinger naar de ander. Het is onze opdracht die houding te boven te komen. Naar mijn oordeel doe je dat door je ervan bewust te zijn dat je maar een woordje bent in Gods verhaal. Dat geeft ruimte om met

anderen samen te zijn en in je leven de vraag centraal te stellen: ‘Waar gaat het nu eigenlijk om?’ Met die vraag in het achterhoofd kun je op beslissende momenten uit het farizeïsme stappen. Er zijn natuurlijk regels. Maar ik zou altijd weer zeggen: mensen vergeet de regels. Kijk wat er nodig is, zorg dat er voor iedereen ruimte is. Ga iedere keer weer voor het verhaal van de Levende.

Ik ben nu uit de politiek en ben nu natuurlijk een stuk vrijer, maar als ik terugdenk aan mijn hele leven is dat toch eigenlijk altijd de rode draad geweest. Ik weet niet of ik het verschil ten goede maak, want ik heb ongelooflijk veel fouten gemaakt en die zal ik ook wel blijven maken. Maar ik wil in ieder geval vrijmoedig zijn over de houding waarmee ik in het leven sta. Zo was mijn verhaal van vandaag bedoeld.

U zei in een gesprek dat we eerder deze week hadden: ‘Duurzaamheid is belangrijk, maar uiteindelijk is de manier waarop we met elkaar omgaan, belangrijker. Dat is waar het in deze tijd om gaat.’

Ja, dat heb ik geprobeerd aan te duiden. Er is natuurlijk fantastisch veel goeds bereikt. In Rotterdam is op een gegeven moment het bedrijfsleven gemobiliseerd om zich in te zetten voor duurzaamheid en milieu. Als je tegenwoordig praat met een CEO van een bedrijf, zegt hij: ‘Milieu is voor mij geen last, maar een positieve uitdaging.’ Er is al veel ten goede veranderd. Tegenwoordig gaan die betere technologieën de hele wereld over, daar ben ik niet zo pessimistisch over. We moeten doorgaan met die technische uitdaging en gelukkig worden we enorm gesteund door jongeren van niet-gouvernementele organisaties die zich daar iedere keer weer druk om maken. Langzaam maar zeker gaat het de goede kant op. We spreken elkaar daar ook op aan.

Ik was vorig jaar op Lowlands en zag dat het wérkt om over deze zaken te spreken. Ik sprak zonet al over mijn 5 mei-verhaal. Toen ik uit het buitenland terugkwam in Nederland, ben ik geschrokken. Vooral als Rotterdammer. Het kan toch niet zo zijn dat mensen uit andere landen die ik op straat tegenkom, een beetje schuin wegstaren, omdat ze weten dat ze niet erg gewaardeerd worden? Dan klopt er iets niet. Hetzelfde geldt voor sollicitaties van mensen met een wat vreemde naam, die onder op de stapel komen te liggen. ‘Als we echt niemand kunnen vinden, gaan we daar nog eens naar kijken.’ In bijvoorbeeld bedrijfskantines en bejaardentehuizen merk je dat mensen geneigd zijn buitenlanders als een bedreiging voor onze samenleving te zien.

We hebben een minister die ervoor zorgt dat er niet te veel vreemdelingen in komen en er zoveel mogelijk uitgaan. Daarmee zijn we naar mijn mening in een kritische situatie beland. Ons land was bekend als een land waar mensen naar toe kwamen omdat het een vreugde was om er te komen. Je kon je eigen opvattingen er op na houden en op je eigen manier leven. Het was niet altijd makkelijk – we hadden vroeger ook tegenstellingen – maar we hadden toch de traditie ontwikkeld dat de democratie een kans kreeg. Natuurlijk hebben we het bewustzijn nodig dat we een volk zijn; de natie Nederland. Dat

is goed. Maar er moet ruimte zijn voor verschillende manieren van leven en denken en voor verschillende overtuigingen.

Het kernpunt, óók van het Christelijk-Sociaal Congres, is om nu één keer als een vakbondsman te zeggen: we pikken het niet langer dat mensen met de rug naar elkaar staan, dat we lelijke dingen over elkaar zeggen en dat we denken dat 'zo min mogelijk erin, zo veel mogelijk eruit' het beste beleid is. Je bewijst de samenleving geen dienst door zo veel mogelijk mensen eruit te zetten. Je bewijst de samenleving een dienst als de mensen die hier zijn, daadwerkelijk participeren, de handen uit de mouwen steken. Natuurlijk moeten ze zich ook aan onze manier en onze waarden houden, maar ze moeten vooral participeren. In het onderwijs, in de verzorging, in de sport.

Ik zeg niet dat dat nergens gebeurt, maar het is te weinig. We kunnen niet aanvaarden dat negatieve krachten de overhand krijgen. We moeten duidelijk maken dat het nu genoeg geweest is. We hebben een moeilijke tijd gehad door al die prachtige stelselwijzigingen van het kabinet-Balkenende. Dat is een prima zaak geweest. Het was misschien ook wel noodzakelijk om de omgang met asielzoekers eens goed op te schonen, maar nu is het klaar. We moeten nu weer normaal gaan leven.

Wat betekent dat concreet? U bent minister-president geweest, dus u weet hoe je beleid maakt. Wat kun je hieraan doen?

Ik kan een concreet voorbeeld geven vanuit mijn ervaring als werkgever. Een ondernemingsraad moet niet alleen problemen rond arbeidsveiligheid en salaris op de agenda zetten, maar ook eens aan de personeelschef vragen hoe het toch kan dat hij alsmaar een tekort aan mensen heeft. Een OR-lid kan zeggen: 'Waarom werken hier niet meer mensen die elders geboren zijn – alloctonen heten ze geloof ik met een technische term.' Hij kan de personeelschef daarover ter verantwoording roepen. Dát is wat ik bedoel.

We hoeven ons geen zorgen te maken over de gevolgen van de vergrijzing voor de zorgsector. Er zijn nog zoveel mensen die graag in de verzorging willen werken. Je moet ze de kans geven. En als er dan discussie ontstaat over hoe ze zich moeten kleden, zoek dat dan uit in het ziekenhuis of het verzorgingshuis, niet in Den Haag.

Ook sportclubs kunnen zo hun eigen weg vinden. Natuurlijk kan een bepaalde groep een eigen sportclub oprichten, maar we kunnen niet aanvaarden dat de meisjes daaraan niet mogen meedoen omdat ze meisjes zijn. Daar hoeven we geen landelijk voorschrift voor. Het gesprek daarover moet niet in Den Haag gevoerd worden, maar in de samenleving zélf.

Voor het onderwijs geldt hetzelfde. Ik zeg niet dat het allemaal makkelijk is. Onderwijs moet voldoen aan eisen en daar heb je inspecties voor nodig. Maar als je dat geregeld hebt, geef dan ruimte aan de onderkant. Probeer ouders weer te interesseren door middel van een nationale beweging. Zijn inburgering en participatie alleen een

kwestie van examen doen en anders vertrekken? Of is het een oproep tot participatie? Is het niet beter om het woord integratie te vervangen door participatie? Participatie wordt niet in Den Haag geregeld, dat maken wij waar. In de wijken, in de steden, in de bedrijven.

Als ik minister-president was, zou ik dit ook zeggen en dan zou ik er niet aan toevoegen: 'En dat betekent dat we nu een wet gaan maken'. Nee, de regering moet een oproep doen aan de samenleving. De Nederlandse samenleving houdt je alleen sterk als mensen met elkaar oplossingen vinden. Dat is de moeite waard. Dat is de achtergrond van het gevoel van beklemming en onveiligheid en dit is de manier waarop ik er als politicus in zou staan.

De politiek moet dus die oproep doen en zich er verder niet te veel mee bemoeien? De samenleving moet het zelf doen?

Wij zitten op dit Christelijk-Sociaal Congres met veel vertegenwoordigers van instituten die veel kunnen doen. Wij kunnen er met elkaar meer aan doen dan Balkenende. Als we dat nu eerst eens doen, dan kunnen we daarna Balkenende iets vragen. Hij moet niet dwars gaan liggen, maar wij moeten eerst zelf de handen uit de mouwen steken en de richting aangeven. Dat is mijn gedachte.

Het uitgangspunt van participatie is dat ieder mens de moeite waard is, ook als hij of zij er een beetje anders uitziet. Er moeten wegen te vinden zijn om toe te treden tot alle dimensies van de samenleving. 'De' mens bestaat niet; een mens heeft altijd vele rollen. Op zijn werk, in relatie tot het onderwijs en de volksgezondheid, betrokken bij cultuur en recreatie, enzovoorts. Onze samenleving is georganiseerd in dergelijke kringen. Moeders weten als geen ander hoe dat werkt en vaders vast ook. Een samenleving is de optelsom van al die kringen. Iemand hoort er dus echt bij als hij of zij meedoet in al die dimensies.

We kunnen niet hebben dat de gordijntjes dichtgetrokken worden, dat bepaalde mensen worden afgesloten in een getto. Je moet die afsluiting opheffen, wil je de positieve waarden laten functioneren. Er zijn natuurlijk wel bepaalde problemen. Er is veel waar van wat Pastors vandaag heeft gezegd. Maar je moet een ander niet bekritisieren, je moet mensen uitnodigen. Je moet hun het gevoel geven dat je samen van Rotterdam een goede stad kunt maken. Ik ben daarom blij met de burgerschapsinspanningen die daar plaatsvinden, maar we moeten afscheid nemen van het idee dat we 'tegen' hen zijn.

Fortuyn was anders. Hij pleitte voor een generaal pardon. Het woord 'pardon' past niet in de bestuurlijke taal, maar het paste wel bij Pim Fortuyn. We kunnen de huidige spanningen in de samenleving niet te boven komen door te zorgen dat er zo weinig mogelijk mensen binnenkomen en dat er zo weinig mogelijk blijven. Dat is geen goede lijn. Ik denk ook dat het unfair is dat een minister of een minister-president dat allemaal kan doen. Het moet uit de samenleving zelf komen. Ik hoop dat het Christelijk-Sociaal Congres er iets aan gaat doen.

Missie van Doorn

De leden van het Christelijk-Sociaal Congres maken zich zorgen over de ontwikkeling van onze samenleving. Natuurlijk: er is welvaart en welzijn en veel mensen hebben een gelukkig leven. Toch zijn er – ook in ons eigen land – mensen duurzaam uitgesloten van de welvaartsontwikkeling. En we bedreigen onze natuurlijke leefomgeving. Veel mensen voelen zich vervreemd. Er gebeuren dingen in hun leven waarop zij geen greep hebben. Ze voelen zich geëerd door anonieme instellingen en een ongrijpbare bureaucratieën goed, sociaal leven te leiden. Veel van deze ontwikkelingen zijn ook herkenbaar in de beleving van de Europese eenwording, die vaak niet gezien wordt als verbetering van ons leven, maar als een bedreiging van onze mogelijkheden. Europa is een waardengemeenschap die historisch nauw verweven is met de geschiedenis van de Christelijk-Sociale beweging.

Het Christelijk-Sociaal Congres is een netwerk van organisaties die vanuit een bijbelse opdracht streven naar sociale gerechtigheid. Dat wil zeggen dat deze organisaties zijn opgericht om zich in te zetten voor een betere wereld, waarin mensen tot hun recht komen. De leden dragen ieder op eigen wijze en op het eigen werkteerrein bij aan het tot stand brengen van een leefbare en rechtvaardige wereld, die wij van onze

ouders hebben gekregen en ongeschonden willen doorgeven aan onze kinderen.

Het Christelijk-Sociaal Congres - en daarmee allen die zich daarin verbonden weten - kan noch wil van uit de eigen identiteit accepteren dat problemen onopgelost blijven. Principieel vanuit de gedachte dat alle mensen recht hebben op een goed leven. Maar ook pragmatisch: als wij de problemen laten voortbestaan dan slaan zij als een boemerang op ons terug.

De leden van het Christelijk-Sociaal Congres beseffen dat zij niet alle problemen in een keer kunnen aanpakken en maken daarom een keuze. Wij kiezen voor de aanpak van een probleem dat in Nederlandse samenleving urgent is: het probleem van de uitsluiting. Met name teveel nieuwkomers en hun kinderen en kindskinderen hebben part noch deel aan onze samenleving. Hun bijdrage wordt niet gevraagd of gewaardeerd. Ze ervaren meer beperkingen dan kansen. Ze voelen zich ontheemd in een samenleving die afstand bewaart.

Zo kan het niet langer. Zij moeten een plaats krijgen in onze samenleving. Niemand mag langs de kant blijven. Een kil huis is voor niemand een thuis. Wij willen samen thuis zijn. In Nederland. In Europa. Dat vraagt inspanningen van ons en van hen. Gastvrijheid is daarbij het begin. Volwaardig meedoen het ideaal. Wij willen ons de komende tijd dan ook inspannen om in het werk van onze organisaties aandacht te geven aan het actief insluiten van hen die zich bij ons thuis willen voelen en dreigen buitengesloten te worden door angst en onverschilligheid. Wij willen sociale participatie niet alleen met de mond belijden. Wij willen laten zien dat we het menen. Door onze daden.

De manier waarop dat gebeurt is aan de leden van het Congres, maar het is geen vrijblijvende manier. Wij zullen elkaar betrekken en betrokken houden om ieder voor zich, maar ook in samenwerking met elkaar handen en voeten te geven aan een samenleving waarin sociale uitsluiting achterhaald is. Waarin mensen, die onder ons leven ook met ons leven – net zoals wij met hen willen leven. Wij kiezen voor een samenleving waarin het normaal is om om te zien naar anderen. Een samenleving waarin iedereen in zijn kracht komt om de haar of hem gegeven mogelijkheden te gebruiken.

Wij zullen daartoe initiatieven ondersteunen om lokale netwerken in steden en regio's tot bloei te laten komen, waarbij onze aangesloten organisaties midden in de samenleving elk op hun manier hun bijdrage zullen leveren. In de zorg, het onderwijs, de wereld van de arbeid, in onze stadswijken en dorpen.

Wij zullen enkele goodwill-ambassadeurs benaderen om namens ons allen in steden en regio's het proces van hartelijke insluiting te bevorderen.

Deelnemers

- De heer W. Aantjes
De heer H.M.I. Abbenhuis NCRV
De heer A. Abraham STEK Den Haag
De heer/mevrouw drs. C.C. Akerboom Sint Bonaventura
De heer E.W. Alkema Chr. Hogeschool Windesheim
De heer E. Arnold SBI training & advies
De heer H. Baars STEK Den Haag
De heer Chr. Baggerman RMU
Mevrouw H.J. Bakker Raad van Kerken in Nederland
De heer D. den Bakker Besturenraad
De heer mr. H. Barendrecht Gevangenzorg Nederland
Mevrouw Drs. M.A.M. Barth Onderwijsbond CNV
De heer M. Becker Radboud Universiteit Nijmegen
Mevrouw M. Beelaerts Federatie Christelijke BVE
De heer dr. A.M.A. ten Berge Aob/Sint Bonaventura
De heer H.J. Beumer PCOB
De heer drs. C. van Beuningen St. Socires
De heer drs. J.G.T.M. Beyers Stedelijk Lyceum Roermond sector Ntz
Mevrouw J.M. van Bijsterveldt-Vliegenthart CDA
De heer L. Bikker Branson & Guevara
Mevrouw G. Blok VNO-NCW
De heer Ds. drs. J.J. Blom St. Leger des Heils W&T
De heer P. Boekhoud Albeda College
De heer C.P. Boele Christelijke Hogeschool Ede
De heer N.J. de Boer Stichting Exodus Amsterdam
De heer J.C.M. Boer St. voor Reformatorische Wijsbegeerte
De heer H. van Boggelen CNV Vakcentrale
De heer A. Boomsma Evangelische Omroep
De heer drs. Jac. Boone Basisgroep Sociale Zekerheid CDA
De heer L. Bos Oikocredit Nederland
Mevrouw J.E. van den Bosch
Mevrouw A. Bouman Basisschool De Meander
De heer J.M. Bouterse Stichting Exodus
Mevrouw W. Bouwman SBI Organisatieadvies
De heer mr. J.W. van den Braak St. Christelijk-Sociaal Congres bestuur
De heer E. van Breene VCGON
De heer mr. drs. C. Bremmer YMCA
De heer T. van den Brink EO
De heer F. Brink Stichting Philadelphia Zorg
Mevrouw C. Brink Christennetwerk GMV
De heer J.G. Brongers Evangelische Alliantie
De heer A. Bruggeman CNV bedrijvenbond
Mevrouw C. de Bruyn AOB CVHO
Mevrouw A. Callenbach St. Philadelphia Zorg regio Gelderland Oost
Mevrouw A. Cevaal NCSU/NSA
Mevrouw E. Chandoe SBI training & advies
De heer D.J. Coehoorn Kraco Consult
Mevrouw C. Coehoorn Coehoorn Company Christelijke Coaching
De heer D. Corporaal St. ter Bevordering v. Chr. Pers
Mevrouw M.H. Cox-Sevenich Zij Actief Limburg
Mevrouw H.J.G.M. Crijns Landelijk Bureau Disk/ RK Kerk Kerk & samenleving
De heer A. Deddens EB Media nota nog toesturen.
Mevrouw J.E. Dekker Onderwijsbond CNV
De heer K.P. Derks CNV Jongeren
De heer J.J. van Dijk Christelijke Hogeschool Windesheim
De heer/mevrouw T. van Dijk CNV Vakcentrale
De heer J.J. van Dijk St. Christelijk-Sociaal Congres bestuur
De heer A. van Dijk Centrum Arbeidsverhoudingen Overheidspersoneel
Mevrouw H. van Dijk Hannie van Dijk
De heer W. van Dijk Aob/Sint Bonaventura
De heer L. Dijkema Koninklijke van Gorcum BV
Mevrouw T. Dijkstra Christen Unie Heerenveen
De heer prof.dr. W.B.H.J. van de Donk WRR
Mevrouw dr. M.E.M. Doorewaard St. Christelijk-Sociaal Congres bestuur
De heer W. Droppers Furness Car Oost B.V.
De heer P. van Duijvenbode Philadelphia Support
De heer M. van Eerde Christennetwerk GMV
De heer J. van Eijsden Stichting Gereformeerde Zorg en Woonvoorzieningen Accolade Zorggroep
De heer G.J. Eijsink Stichting Cupertino
Mevrouw J. van Engelen Recl. Leger des Heils
Mevrouw K.G. Ferrier CDA Tweede Kamerfractie
De heer N. Fransen CNV Jongeren
Mevrouw drs. A. Frijns-Stassen Dienst Kerk en Samenleving Bisdom Roermond
De heer Drs. H.J. Geerts Centrum voor Wetenschap en Levensbeschouwing (UvT)
De heer mr. J.J.A.M. van Gennip St. Christelijk-Sociaal Congres bestuur

Mevrouw mr. I. Giezeman *Branche van ondernemers in de Kinderopvang*

De heer P. Gobbels *FNV Vakcentrale*

De heer B. Godschalk *Christelijke Hogeschool Ede*

De heer R. Goodijk *Rijksuniversiteit Groningen/GITP International*

De heer M. Gouman *Evangelische Omroep*

Mevrouw A.C. de Graaf *Evean*

Mevrouw G.S. Graeuwen *Woonzorgcentrum De Burcht*

De heer H.K. Griffioen *Griffioen Organisatieadvies*

De heer E. de Groot *CNV Dienstenbond*

De heer B.J. de Groot *CNV Dienstenbond*

De heer drs. F.S.K. Haan *Christelijke Hogeschool Nederland*

De heer mr. J. Haeck *T.L.N.*

De heer J. Hafkamp *CNV Publieke Zaak*

De heer prof.dr.ing. T.W. Hardjono *RSM Erasmus University*

De heer P. Hazenbosch *CNV*

Mevrouw C. Hebly *SBI training & advies*

De heer ds. J.G. Heetderks *Generale Synode van de PKN*

De heer R. van 't Hek *Management Team*

De heer A. van Heusden *Evangelische Alliantie*

De heer A. Heystek *Diaconaal Bureau CGK*

De heer J. Hoefnagel *Radboudstichting*

De heer T. Hoekstra *DISK*

Mevrouw M.J.A. van der Hoeven *Ministerie OCW*

De heer mr. J. de Hoog *Christelijk adviesnetwerk Transmissie*

De heer J. ten Hoopen *CDA tweede kamer fractie*

Mevrouw Y. van Houdt *CNV Vakcentrale*

De heer A. Houweling *VCGON*

Mevrouw J.J.Tj. van den Hul- Omta

De heer M. Hulsegge *CNV bedrijvenbond*

De heer K. IJkema *DIA-LOOG*

Mevrouw J. van den Ingh-van Wijk *GSWB*

De heer N. van Jaarsveld *CDA Basisgroep Sociale Zekerheid*

De heer J.B. de Jager *Albeda College*

De heer J. Jager *Jeugdwerkbureau Lava*

De heer C.J.M. Jansen *Adriaan Borstfonds*

De heer drs. J.J.L.M. Janssen *ROC ASA Raad van Toezicht*

De heer R. Janssens *Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling*

De heer B. de Jong *NBG*

De heer G. de Jong *Kaski*

De heer drs. C. de Jong *Stichting Philadelphia Zorg*

De heer W. de Jonge *Attendo Uitvaartzorg*

De heer H. Jongenburger *Evangelische Omroep*

Mevrouw C.W.M. Jongma- Roelants *Unie KBO*

De heer drs. T. Jongstra *Focolarebeweging Nederland*

De heer F. Jonkman *Philadelphia Support*

De heer Th.J. Joosten *Bond KBO*

De heer B. Kagenaar *Voorn OMIJ Rijnmond/CSC Rotterdam*

De heer drs. H.J. Kaiser *St. Christelijk-Sociaal Congres bestuur*

Mevrouw E.J. Kalisvaart *Christelijke Hogeschool Windesheim*

De heer E. de Kam *Youth for Christ Nederland*

De heer G. van de Kamp *Politievakorganisatie ACP*

De heer A.A. Kars *St. Christelijk-Sociaal Congres bestuur*

De heer M. Kastelein *CNV*

De heer P. Kempe *VPCO Veere/Noord-Beveland*

De heer prof. dr. E. Kimman *Secretariaat R.K. Kerkenootschap*

De heer mr. drs. H. Klammer *VNO-NCW*

Mevrouw W. Koekkoek *Stichting UnieNzw*

De heer P.J. Koeslag *CNV Publieke Zaak*

De heer drs. Ph.H. van der Kolk *Christal Teleservice BV*

De heer A. Koorevaar *IMPACT*

De heer G.W. Korevaar *Zorggroep Rijnmond*

De heer H. Kosse *OMIJ Rijnmond*

Mevrouw J.L. Kouwenhoven *Erelid CSC*

De heer A. Kouwenhoven *Erelid CSC*

De heer drs. T.P.J. Kralt *Stichting Philadelphia Zorg*

De heer P. Kruitbosch *PCOB*

De heer P. Kuijper *Cordiaid*

Mevrouw E.A. van de Kuilen-Stap *AKD Prinsen van Wijmen N.V.*

Mevrouw C. Lambregtse *Christelijke Sociaal Congres Persvoorlichter*

Mevrouw E. Lammers

De heer J. Lanting *Christennetwerk GMV*

De heer T. de Leur *Evangelische Omroep*

De heer A. van der Linden *DISK*

De heer G.F. van Linden *CNV Dienstenbond*

Mevrouw M. Litjens *Uitgeverij Kok Ten Have*

De heer R.R.A. te Loo *Organise to learn*

De heer drs. R.F.M. Lubbers

De heer/mevrouw Th. Lubbers *CNV Publieke Zaak*

Mevrouw I. Ludikhuize *Passage chr. maatsch. vrouwenbeweging*

Mevrouw M. Luijter *Besturenraad*

De heer M.-P. van Mansum *Reliëf*

De heer A.J. Markerink

Mevrouw M. Markerink- Holleman

De heer H. Medema *Icco*

Mevrouw A.C. Meijer-Quist *Trouw*

De heer Th. Meijnhardt *Nederlands Christen Installateurs*

Beraad (NCIB)

- De heer J.W. Meinsma
De heer W. Meissner *Christennetwerk GMV*
De heer J.F.C. Mekke *Super Power Kinderclub*
De heer drs. Ph. Miedema *SBI training & advies*
De heer L.J. Molenkamp *ROC ASA*
De heer P.J.M. Monchen *Vincentius Vereniging Nederland*
De heer B.W.C. Moolhuizen *Christennetwerk GMV*
De heer A. Mosterd *CDA Tweede Kamerfractie*
De heer J. Mourits *Berenschot BV*
De heer P.C. Muis *Verpleeghuis Pniël*
De heer F.J. Nabers *Christelijke Hogeschool Windesheim*
De heer drs. A.A. Nagtegaal *Hewitt Associates*
De heer C. Nieuwenhuijse *Capgemini*
Mevrouw M. Nijhof *St. Philadelphia Zorg regio Gelderland Oost*
De heer drs. G. Nijmeijer *Stichting PCBO*
De heer A. Oegema *MKB Nederland/ Stimo*
Mevrouw N. van Oerle *CDA-fractie Tweede Kamer*
De heer H. Oevermans *Christelijke Hogeschool Ede nog nota toesturen*
De heer L.A. Onstwedder *Kerkgenootschap Leger des Heils*
De heer W. Oolbekkink *St. Christelijk-Sociaal Congres bestuur*
De heer mr. J.P. Osinga *Hout- en Bouwbond CNV*
De heer P. Oudenaarden *CNV Vakcentrale*
Mevrouw A.M. van Outvorst *CNV Vakcentrale*
De heer E.J. Ouweneel *Stichting GIDSnetwerk*
De heer F.J. Paas *St. Christelijk-Sociaal Congres bestuur*
De heer H. Pannekoek *Akzo Nobel*
De heer M. Pastors *Lijsttrekker iNL*
Mevrouw A. Pelzer *FNV Vakcentrale*
De heer drs. H.Th.M. Pieper *St. Christelijk-Sociaal Congres bestuur*
Mevrouw E. van der Plas *Besturenraad pers besturenraad*
De heer T. Post *Stichting Philadelphia Zorg*
De heer M. Post *Hout- en Bouwbond CNV*
De heer P. van der Priem *SBI training & advies*
De heer C. de Raadt *Hogeschool IN HOLLAND*
De heer H. Rebel *NCIB*
De heer J. Reulen *KBVO*
De heer A. van der Rhee *Hervormde Stichting Sonneburgh*
De heer drs. J.J.A. van de Riet *Radboud Universiteit Nijmegen*
De heer H. Rijkers *Katholiek Nieuwsblad*
De heer R.J. Rijnbende *Stichting UnieNzv*
De heer L. la Rivière *CNV Kunstenbond*
Mevrouw A.S. Roeters *Christelijke Hogeschool Windesheim*
De heer A. Roor *Evangelische Alliantie*
De heer J. Roos *The Innercity Project Rotterdam*
Mevrouw T.A. Roos- van Herk *The Innercity Project Rotterdam*
Mevrouw J. van Rossum-Groothuis *P.C. Zorggroep Rijnmond/Zorgcentrum De Koningshof*
De heer R.J. Rotshuizen *CNV Dienstenbond*
De heer A. Rouvoet *ChristenUnie Tweede kamer fractie*
De heer J. Ruiters *Adriaan Borstfonds*
De heer D.W. Sanders *NCSU/NSA*
De heer P. Schalk *RMU*
De heer A.J. de Schipper *Stichting Super Power Kinderclub*
De heer/mevrouw W. Schouten
De heer H.M. Sieben *TACTUS Instelling voor Verslavingszorg*
De heer Sies *Youth for Christ*
De heer J.T. Slok *Hout- en Bouwbond CNV*
De heer G.J. Slootweg *CNV*
De heer J. Slothouber *Vereniging VU-Windesheim*
De heer C. Smilde *Christennetwerk GMV*
Mevrouw L. Smits *CNV Publieke Zaak*
De heer S.F.M. Snel *Albeda College*
De heer C. de Soet
Mevrouw M.I.J. van Someren *AOB CVHO*
De heer mr. M.L.F.N. Somers *Vereniging voor Chr. VO*
De heer G.J. Spijker *W.I. ChristenUnie*
De heer P.C. Stal *SBI training & advies*
Mevrouw I.H.S. Stam *Passage*
Mevrouw dr. M.W.H. Steemers- van Winkoop *Reliëf*
De heer H. Stenfert *Kroese I-Creation & Development*
Mevrouw M. Sterk *CDA tweede kamer fractie*
De heer mr. H. Strietman *Besturenraad*
De heer J.C.M. Stuart *CNV Vakcentrale*
Mevrouw P. Sukel *Stichting Educatie en beroepsopleiding*
De heer D. Swagerman *CNV Dienstenbond*
De heer Th. Swart
De heer drs. C.J.C. Timmer *Stichting Exodus Nederland*
Mevrouw I. Timmer
De heer H. Timmermans *Christennetwerk GMV*
De heer K.R. Tinga *Kerk in actie/Raad van Kerken*
De heer M.B. Tol *EB-Media*
De heer A. van der Torre *Voormalig gemeenteraadslid VVD Rotterdam*
De heer W.H. Uringa *Hout- en Bouwbond CNV*
De heer S. Uyland *Stichting GIDSnetwerk*
Mevrouw D. Vaartjes- van Suijdam *CNV Vakcentrale*
Mevrouw G.J. van Valkenburg *CNV bedrijvenbond*
Mevrouw M. VanderKaa *CMC Mensen met een Missie*
De heer F. van de Veen *CNV bedrijvenbond*

De heer dr. J.B.P. Veldman *Nederlandse Missieraad*
De heer J. Veldt *CNV Publieke Zaak*
De heer E. van Velsen *CNV*
Mevrouw J. Verbaan-Bal *Zorgkring Westland*
Mevrouw J. Verhallen *Katholieke Vrouwen Organisatie*
De heer prof.dr. M.J. Verkerk *Vijverdal*
De heer W. Verschuren *Beweging van Barmhartigheid/ Zin
in Werk*
De heer D. Viss *Careander*
De heer H. van Vlastuin *Movexx International BV*
De heer T.J. Vlot *CNV Vakcentrale*
De heer N. Vogelaar *GMV*
De heer B. Vonk *Wartburg College*
De heer J. Voordewind *ChristenUnie*
De heer R. Vrieling *SBI training & advies*
De heer P.H. de Vries *GCW*
De heer J. de Vries *CDA-fractie Tweede Kamer*
De heer J.A. de Vries

Mevrouw drs. A.P.H. Waajen *Zij Actief Limburg*
Mevrouw A. Waij *Bisdom Breda*
De heer P. van der Wal *Radboud Universiteit
Nijmegen/Afdeling Beleidszaken*
Mevrouw M.F.D. Waling-Huijsen *Met Waarden Helen*
De heer A.J. Warnaar *NCSU/NSA*
Mevrouw drs. H.A.C. Weigand-Timmer *St.
Christelijk-Sociaal Congres bestuur*
De heer W. Westra *Stichting GIDSnetwerk*
De heer mr. B.E.M. Wientjes *VNO-NCW*
De heer A.A. van Wijngaarden *Hout- en Bouwbond CNV*
De heer drs. H. Willigenburg *AOB CVHO*
De heer H. van der Wind *CNV Publieke Zaak*
Mevrouw E. van Zanten- Hagelvlag *Passage*
De heer/mevrouw A.J. van Zoeren *Kerkgenootschap Leger
des Heils*
Mevrouw R. de Zoete *Stichting VPCS*
De heer dr. H.J. van Zuthem *Erelid CSC*